

'המדינה הנפלאה ביותר בעולם המחורבן הזה': ישראל במערך הסטירה הלאומנית של אפרים קישון

גדעון נבו

מבוא

עיקר כוחו היצירתי של קישון הושקע בסטירות חברתיות-כלכליות או גם בסטירות אישיות-משפחתיות, שבהן תוארו נפתוליו של האדם הכלכלי במבוך החיים המודרניים. עם זאת חלק משמעותי מכתבתו הוקדש למערכת היחסים בין מדינת ישראל לשכנותיה ובין מדינת ישראל לעולם. בתחום זה ניסח וביצר תפיסת עולם לאומנית מוצקה. על פי ישעיהו ברלין הלאומנות היא מעין דרדור, ניוון או תהליך פתולוגי ברגש השייכות הלאומי הבסיסי והתמים, והוא הופך אותו למשהו דלקתי, עוין, אלים ומסוכן: 'הלאומנות', כלומר 'העלאת האינטרסים של אחדות האומה והגדרתה העצמית למעמד של ערך עליון, שכל שאר השיקולים חייבים להיכנע לפניו בכל עת [...] היא דלקת פאתולוגית של תודעה לאומית פצועה'.¹

הלאומנות אם כן היא פרויקט של עליונות המקביל בעיקרו לפרויקטים אחרים של עליונות – עליונות גזעית (כמו למשל העליונות הלבנה, white supremacy) או עליונות דתית (המוכרת למשל ביהדות, בנצרות ובאסלאם). כמו כל מפעלות העליונות הללו הלאומנות כרוכה בהעדפה של קבוצה אחת

1 י' ברלין, נגד הזרם: מסות בהיסטוריה של האידיאות, תרגם א' אמיר, תל אביב תשמ"ו, עמ' 445. ראו גם: 'לאומנות היא מצב דלקתי של תודעה לאומית שעשויה להיות, ולעתים אכן היתה, סובלנית ושלווה. בדרך כלל, כך נראה, היא נגרמת כתוצאה מפציעה, מאיזה סוג של השפלה קיבוצית' (הנ"ל, 'הענף הכפוף: על עליית הלאומנות', הנ"ל, האנושות: בול עץ עיקש, תרגם ע' אופיר, תל אביב תשנ"ה, עמ' 230).

ובהחלשת או אף בנייתוק הקשר עם כל שאר בני האנוש, שאינם שייכים לקבוצה הזאת. פרויקט העליונות של הלאומנות כרוך אם כן בדה־הומניזציה כפולה וממאירה: הישות הלאומית מועלית מעל האנושי; כל האחרים מורדים אל מתחת לאנושי. הלאומנות בצורתה הרדיקלית היא מערכה לזהטת כנגד הפן האנושי בלאומיות, ולמעשה כנגד האנושיות עצמה. הלאומנות היא לאומיות שניתקה מכבלי המוסר, והיא מסתחררת בעולם שטוף אדי שנאה, שהטופולוגיה המוסרית שלו מעוותת לחלוטין.

הדינמיקה של הלאומנות עוברת בצורה הפוכה מהדינמיקה של הסולידריות על פי תפיסתו של ריצ'רד רורטי:

לפי ההשקפה שאני מציע, אפשר בהחלט לדבר על קדמה מוסרית, והקדמה הזאת היא אמנם בכיוון של סולידריות אנושית רבה יותר. אולם הסולידריות הזאת אינה נתפסת כהכרה בגרעין העצמי, במהות האנושית, המצויים בכל בני האדם. במקום זאת, היא נתפסת כיכולת לראות יותר ויותר הבדלים מסורתיים (לפי חתך של שבט, דת, גזע, מנהגים וכיוצא באלה) כבלתי חשובים כאשר משווים אותם לנקודות דמיון בכל הנוגע לכאב והשפלה – היכולת לחשוב על אנשים השונים מאתנו בתכלית כמי שנכללים בטווח ה'אנו'.²

בניגוד קטבי לכך הלאומנות היא מפעל צמצום רדיקלי של הקטגוריה 'אנחנו', עד שלמעשה היא כוללת אך ורק את הישות הלאומית, והרחבה רדיקלית לא פחות של הקטגוריה 'אחר' או 'אחרים', ההופכת להיות שק ענקי הכולל בתוכו כל יצור חי שמחוץ לגדרות הלאום ולמעשה גם כמה כאלה הנמצאים בתוכן אך נתפסים כגיס חמישי, מעין השתלות מסוכנות, רעילות של ה'אחר' בתוך הגוף הלאומי.

אם הלאומנות היא הצבת חציצה או יצירת מרחק בין הלאום ובין לאומים אחרים, ניתן יהיה לנתח על פי שתי אמות מידה מרכזיות: א. האופי, העוצמה והאינטנסיביות של מנגנון ההאחרה (othering), ההרחקה וההמוניזציה המופעל; ב. מגוון הישויות הלאומיות שהמנגנון מוחל עליהן. בשני הפרמטרים

2 ר' רורטי, קונטינגנטיות, אירוניה וסולידריות, תרגם א' זבי, תל אביב 2006, עמ' 222.

האלה – הן העוצמה או הלהט של הרגש הלאומי הן המנעד או המשרע שלו – הסטירה הלאומנית הקישונית מצטיינת.

הלאומנות של קישון היא מערך אינטלקטואלי ורגשי המבוסס על ריתוך או הרכבה של יסוד של ריבוי על עיקרון בינארי במהותו. במובן מסוים יש בה משום התקה של העיקרון היהודי הדתי 'אתה בחרתנו' לעידן המודרני חילוני, תוך התאמתו ועדכונו לזירה הדיפלומטית הסבוכה רבת הגורמים והאינטרסים. הקטגוריה האחידה והמשמימה משהו של 'גויים' נפרטת לישויות נפרדות ושונות (הארכי־אויבים – הערבים; מחמשיהם ותומכיהם השטניים – הרוסים; הצבועים הבזויים – האירופים וכו'), וכל אחת מהישויות זוכה להארה דמונולוגית משלה. קריאה בסטירה הלאומנית הקישונית היא כניסה לעולם מיתי מרתק, המאוכלס בישים דמוניים מסוגים שונים ומרמות שונות ובגורם מלאכי אחד; היא כניסה לעולם הפנטסטי של הנסיכה והשדונים. חקירה יסודית של עולם זה היא עניין לסדרת מאמרים. במאמר זה אתרכו בבחינת מעמדה של מדינת ישראל בסטירה הלאומנית של קישון.³

3 כאן המקום לציין שההתקבלות האקדמית של קישון דלה ביותר, וגם המעטים שעסקו בו, דוגמת שקד ולאור, עסקו אך ורק בסטירות החברתיות־כלכליות שלו או בלשונו ולא בסטירות הלאומניות שלו. ראו: ג' שקד, הסיפורת העברית 1880–1980, ג, תל אביב 1988, עמ' 211–215, 226–227; ד' לאור, 'העלייה ההמונית כ'תוכן ונושא' בספרות העברית בשנות המדינה הראשונות, הציונות, יד (תשמ"ט), עמ' 171–174. גם מאמרי הביקורת השוטפים שליוו את פרסום ספריו עסקו ברובם בסטירה החברתית שלו. ראו למשל: ג' מוקד, 'הומוריסט מרגיע', עכשיו, 69–70 (2005), עמ' 396–398. כותבים מעטים בלבד עסקו בסטירה הלאומנית של קישון. הולצמן משבח במתינות את 'האמונה הציונית הקלאסית' המפעמת בסטירות הקישוניות שלפני מלחמת ששת הימים. ראו: א' הולצמן, 'בראי הסטירה הלאומית', הנ"ל, מפת דרכים: סיפורת עברית כיום, תל אביב 2005, עמ' 330. לאחר מלחמה זו, טען הולצמן, 'משתנה הנימה. הנינוחות ההומוריסטית המפוּסֶּת נהפכת, לגודל הצער, לתפיסה לאומנית אטומה וצדקנית, שחיציה מכוונים הן כלפי אומות העולם הן כלפי הקולות הביקורתיים מבית' (שם, עמ' 331). רוזנטל מאמץ את החלוקה הכרונולוגית של הולצמן. בעודו משבח בהפלגות חסרות מעצור את יצירתו הסטירית המוקדמת של קישון ('קישון היה גאון. גאון של הומור. אחד מגאוני ההומור של המאה ה־20. לא היה לפניו ולא קם אחריו גאון ברמתו בכתיבה ההומוריסטית עברית. קישון יצר שפת הומור עברית יש מאין וחולל בה נפלאות, לצד חוש חד פעמי לסיטואציות קומיות. הוא הצליח לתרגם את גאונות השפה ליצירות תיאטרון וקולנוע'), הוא טוען כי 'מלחמת ששת הימים הרגה את קישון ההומוריסטן ובוודאי את קישון הסטיריקן. הסטירה שרחשה וכירסמה בתוכו לאורך השנים בין העידון, הדו־משמעות וריבוי הפנים

ישראל

מול כוחות השחור והאופל, מול מושבות הארכי־דמונים חורשי המזימות, גושים מונוליתיים מפלצתיים המהבהבים באור זרחני של רוע ירקרק, מול עוזריהם המאיימים, הודוניים, מול כל שאר הגורמים העולמיים – רופסים,

של הכתיבה ההומוריסטית [...] ובין העמדות המוחלטות שלו בנושאים הלאומיים – גברה עליו ופגעה קשות ביכולתו ליצור הומור טוב, ובוודאי סאטירה'. ראו: ר' רוזנטל, 'קישון: שמו הולך לפניו: מלחמת ששת הימים הרגה את הסאטירה של קישון', הארץ, 30 בנובמבר 2017 (<https://www.haaretz.co.il/misc/premium-REVIEW-1.4642621>). יצחק לאור, המעתיר דברי שבח מופלגים על חלקים מהסטירה החברתית־כלכלית של קישון ואף מדבר על 'שורשיה הקפקאיים וההאשקיים', מבקר בחריפות את הסטירות הלאומניות שלו, הן לפני מלחמת ששת הימים והן אחריה. בהקשר זה הוא מדבר על 'שחצנות לאומנית של הקורבן הנצחי' ועל 'הסגנון הלאומני של מרכז אירופה (הפטריטיזם הזה של הפולנים, ההונגרים, הסרבים והשד יודע כמה רעל עוד ירשנו)'. ראו: י' לאור, 'שיירי ההומור הפטריטי', הארץ: תרבות וספרות, 20 באוגוסט 1999, עמ' ב 15. במונחי תורת ההתקבלות של יאוס ניתן לומר שהסטירות הלאומניות של קישון שברו את אופק הציפיות של קהל קוראיו מהשמאל ומהשמאל־מרכז, שהיה הקהל הדומיננטי בזמנו, ושמןו יצאו קובעי הטעם התרבותי. ראו: H. R. Jauss, 'Literary History as a Challenge to Literary Theory', *New Literary History*, 1, 2 (1970), pp. 7-37. קהל זה, שלמד להעריך ולאהוב את הסטירות החברתיות־כלכליות שלו, נרתע מהסטירות הלאומניות הן מהבחינה האידיאולוגית – בשל הסטייה מה'לאומיות' הנורמטיבית והראייה אל השוליים הקיצוניים ביותר של הימין, אל ה'לאומנות' – והן מהבחינה האסתטית – בשל הנטישה היחסית של האירוניה המעודנת והמתוחכמת לטובת האמירה הישירה והבוטה. שלושת המבקרים שהוכרתי נוקטים כאן כמעט לשון אחת: הולצמן מדבר על התגייסות טוטלית ל'שירות ההסברה הישראלית החד־ממדית' (הולצמן [שם], עמ' 331); רוזנטל טוען כי 'סאטירה המופנית אל האויב והזר היא תעמולה' (רוזנטל [שם]); ולאור קובע כי 'העניין הוא הידיעה הברורה של ההומוריסטן שהוא משקר לטובת התעמולה. במילים אחרות, הוא איננו סופר. הוא תועמלן' (לאור [שם]). הצירוף של הבחינה האידיאולוגית והבחינה האסתטית יצר שבר גדול מאוד ולמעשה ריסק את הגשר הדיאלוגי הפורה שחיבר את קישון לקהל קוראיו הדומיננטי. האיש הוגלה אל ארץ גזרה תרבותית בארצו שלו, ולאחר מכן גלה פיזית. עם זאת התרחקותו הרדיקלית מאופק הציפיות של קהל הקוראים מהמרכז־שמאל הביאה באופן טבעי לכניסתו אל אופק הציפיות של הקהל הימני, כפי שמעידה כתבתו האוהדת והמשבחת של איש הימין המתנחלי חגי סגל ראו: ח' סגל, 'יש לנו ארץ נהדרת', מקור ראשון, מוסף שבת, 23 בינואר 2015 (<https://musaf-shabbat.com/2015/01/23/>). ככל מקרה איש מהארבעה לא עסק בניתוח רטורי שיטתי מן הסוג שנעשה במאמר זה.

לבנבנים, מנוונים, אנטישמים נסתרים, נטולי כל חוט שדרה מוסרי – מול הביבר הגלובלי המחריד הזה, מול העיסה האנושית הנתעבת הזאת, ניצב גורם טוהר אחד, צח ולבן כמלאך אלוהים, הוא מדינת ישראל.⁴

בעוד כל שאר הגורמים בזירה הבין-לאומית נדחפים מטה מטה אל הביבים התחתונים המצחינים ביותר של הרוע או הרפיסות המוסרית, ישראל נדחפת מעלה מעלה ומשוכנת לבטח באזור שמיימי של טוהר מוחלט שלא ניתן לטמאו.⁵

יש לציין כי בחלק מהרשימות הנוגעות לישראל ההאדרה העצמית המתקתקה מזוגה בקורטוב של הומור עצמי (נגוע לעיתים בנגיעות שוביניסטיות). כך הוא הדבר למשל ברשימה המוקדמת 'וזהי הארץ':

וזהי ארץ בה לכל אורח זכות לומר את דעתו, אך אין בה חוק המחייב מישהו להקשיב. וזהי הארץ המתקדמת ביותר במזרח הקרוב – הודות לערבים [...] וזהי הארץ שהפרידה בין הדת למדינה, ומאז שולטת בה הדת לבדה [...] וזהי ארץ בה רשאי כל תינוק לבחור בזרם של אבא שלו. וזהי ארץ של בחירות, שאין בה כל ברירה. וזהי ארץ שהיא חלק בלתי-נפרד מהאיגודים המקצועיים שלה [...] וזהי ארץ שהצליחה להפיק

4 פרגר טוענת שהביטוי הראשון של הפתולוגיה הלאומנית הוא בנרטיבים לאומיים 'המעמידים דיוקן של הקבוצה הלאומית כאצילה וגאה אבל נתונה להתעללות, ובסטריאוטיפים של הקבוצות היריבות כלא אנושיות, פראיות ובוגדניות'. ראו: C. A. L. Prager, 'Barbarous Nationalism and the Liberal International Order: Reflections on the "Is", the "Ought", and the "Can"', J. Couture, K. Nielsen and M. Seymour (eds.), *Rethinking Nationalism* (Canadian Journal of Philosophy, Supplementary Volume, 22), Calgary 1998, p. 446. בהמשך היא טוענת כי מעשי האלימות הזוועתיים הכרוכים בלאומנות 'נובעים מנרטיבים מעוותים המובילים לפסיכוזה המונית, אבסולוטיזם וברבריות' (שם, עמ' 450).

5 כאמור בניגוד לרעיון הסולידריות של רורטי, שיש בו שאיפה מתמדת להרחיב את הקבוצה המוגדרת כ'אנחנו' מול הקבוצה המוגדרת כ'הם', אצל קישון יש הצטמצמות רדיקלית של הקבוצה המוגדרת כ'אנחנו' והרחבה שיטתית של הקבוצה המוגדרת כ'הם'. כיון שיש הצטמצמות רדיקלית כל כך של כוחות הטוב, של הכוחות המלאכיים, הרי שהטוב והטוהר של הקבוצה הזאת הופכים להיות מזוקקים עד דק, כוונה הרקיע מזהירים, למעשה אלוהיים. על הטוהר הלאומני ראו גם: M. Ignatieff, 'Nationalism and the Narcissism of Minor Differences', R. Beiner (ed.), *Theorizing Nationalism*, Albany, NY 1999, p. 98

מי־שתיה מן הים, אבל הרחיצה בו עוד אסורה [...] זוהי הארץ שאינה מקבלת אוויר, אבל נושמת חירות. זוהי ארץ בה כל אדם חייל, ובכל זאת כל חייל אדם.⁶

כך גם ברשימה 'פיצול אישיות', המציבה היפרבולות לאומיות מאומצות עד כדי פרודיה ('מבטנו התוהה תר סביב בחפשו את האנשים שבנו לנו את המכונה הנפלאה הזאת, אנחנו מסתכלים לעבר הרמטכ"ל השקט והאהוב שלנו, גיבורה הצנוע של מלחמת הנצחון, ששמו יפאר את תולדות ימינו דורות על דורות, אנחנו נוגעים באצבע רועדת במדיהם של בוני חיל־האוויר, המודיעין, השריון, האספקה') יחד עם ההארה הביקורתית־הקומית של המדינה, המוכרת מהסטריות החברתיות־כלכליות ('אותו עם עצמו מתגלה בתקופה של שלום כשלומיאל מצחק ששתי רגליו השמאליות אינן מסוגלות לעשות צעד אחד בשטח מדיני, כלכלי או חברתי כלשהו בלי לנפול ארצה או להיתקע בארון?'). גם ברשימה 'היו זמנים' השיפור המוסרי החל בעם בעת סכנה או מלחמה מואר באור שיש בו משום ביקורת סטירית על הסטנדרטים השולטים בימי שגרה:

באותם הימים המופלאים כבר ניכר היה, שבכבישי המדינה, בצל הגמזורים, אין בעלי הרכב העברי מסתכלים עוד איש ברעהו אגב שינאה תהומית, אלא פה ושם מופיע במבטים מעין ניצוץ ידידותי של קרבה משפחתית [...] ומן הרגע הזה כל צעד פזיז מטעם גמאל חשף מידה תרומית חדשה בישוב. אדיבות, נימוסין ונועם שבהליכות פשטו בנו כמאכולת אש [...] היו לנו מומנטים יפים. מספרים שבצפון תל־אביב שילמו אנשים מסתוריים חובות בלתי קיימים. בחורים אלמונים הלכו לחפור לא חשוב מה, אחיותיהם נעשו מפקחות־הג"א והאמהות אחיות [...] והטרמפ, אוה!... השפה דלה מלחבוק את הנושא. ביום הראשון של מלחמת הנצחון [...] ממש אפשר היה להבחין בנהגים עירניים שצדו

6 א' קישון, בעד, 1970, עמ' 7-8. כונס לראשונה בנוסח קצת אחר: א' קישון, לא נורא: הומורסקות, תל אביב תשי"ז, עמ' 7.

7 קישון, בעד (שם), עמ' 35.

8 שם, עמ' 36.

חיילים בודדים לטרמפ. במקלטים היה מוחרם מי שלא הפגין לפחות שני צנחנים. בעלי הרכב העדיפו נשים קשישות עם משקפיים, כדי להתיר כל ספק לכוונותיהם האצילות.⁹

אולם העמקת התפיסה הלאומנית מכריתה את אניצי ההומור העצמי. ביעור החוטים הקושרים את הלאום אל האנושות משמעו ביעור גם של ניצני ההומור העצמי המבליחים פה ושם.¹⁰

ברשימה 'עצבים' קובע המחבר בשיכרון לאומי בלתי ריאליסטי משהו כי 'שני מיליון יהודים נואשים זהו הכוח הצבאי הגדול ביותר שאי-פעם היה קיים באיזור הזה. זהו כוח שהיה מביס את חילות רומל תוך כמה ימים, 300,000 חיילים עם עורף קשה מאוד. זהו צבא הפלאים בו כל חייל פשוט הוא מפקד מחונן וכל מפקד הוא חייל פשוט. זהו הצבא של הנערים העצובים אחרי ההרג. זהו הצבא האנושי ביותר בעולם. וגם הטוב ביותר'.¹¹

העם בישראל, קובע קישון, הוא 'עם רגיש לדבר אמת המתאבל אבל כנה על כל אבידה'.¹² יש לנו ארץ נפלאה, הוא מודיע לקוראיו, 'ארץ שהחזירה לאלה שבאו אליה את כבודם האנושי [...] הדמוקרטיה היציבה ביותר בעולם [...] ארץ העומדת מדי יום ביומו במשימה בלתי אפשרית'. מלחמתה היא 'המלחמה הצודקת היחידה בעולם', וצבאה הוא 'הצבא היחיד הדובר אמת'. 'יש לנו ארץ יפה ואנו מאוהבים בה, כמו שהיא'.¹³

'עם ישראל לוחם את הגדולה והמופלאה במלחמותיו', הוא ממשיך לכרוז כשופר פטריוטי בלתי נלאה, 'עם ישראל כותב אגדות'. 'הכוח המשוריין הגדול ביותר שרוכז אי-פעם בזירה אחת ניתן על ראשם של קומץ צעירים וראשי

9 שם, עמ' 37-38.

10 למעשה קישון זנח בסטירות הלאומניות שלו לא רק את ההומור העצמי אלא לעיתים גם את האירוניה בכלל. רבות מאמירותיו בסטירות אלו – כמו למשל האמירה המצוטטת בכותרת מאמר זה, שבהקשר אחר יכולה הייתה להתפרש כאמירה פרודית – אינן אירוניות, אלא יש להבינן כפשוטן. זוהי למעשה התזה של רוזנטל במאמרו (לעיל הערה 3), שכותרתו מדברת בעד עצמה.

11 קישון, בעד (לעיל הערה 6), עמ' 44.

12 'אני מקנא במצרים', שם, עמ' 90.

13 'בעד', שם, עמ' 109.

משפחה¹⁴ והם בולמים הודפים ממגרים את הפולשים'. 'מול מחצית יבשה, מול מאה המיליונים והמיליונרים של המאה עומדת ארץ עניה, אומה בגודל של זרת הנאלצת להראות לעולם את מצחה השותת דם כדי שיאמינו לה שהיא מותקפת. והיא מתאוששת, מתגברת, בהקרבה ובגבורה'. 'מעולם לא היתה לנו יותר הצדקה להיות גאים להיות מאושרים שאנו שייכים לעם הזה, שיש לנו בנים כאלה'.¹⁵

נע בין קול שברים קורבני לקול תרועה שְׁכֹר ניצחון ממשיך קישון ברטוריקה פטריוטית שוצפת: 'הציבור הישראלי הוא שלושת מליון האנשים המופלאים ביותר שאי פעם הזדמנו יחד בזירת ההיסטוריה החדשה. עמידתם, הקרבתם, כושר לחימתם במשך שני דורות עולים על כל דמיון';¹⁶ 'ארצנו [...] היא מאור המאה העשרים, אומה בגודל של מחצית כרך, אשר בנתה באמצע המדבר מדינה דמוקרטית למופת, בחזקת יש מאין, ופיתחה אותה תוך כדי לחימה, בקצב מסחרר שאין לו אח ואחות בשום ספר סטאטיסטי בעולם [...] מלחמתנו [...] היא מסע־ניצחון אדיר [...] הישג צבאי ופוליטי כמעט לא־ייאמן נוכח יחסי הכוחות';¹⁷ זוהי 'המדינה הנפלאה ביותר בעולם המחורבן הזה';¹⁸ 'איננו רואים בראי העקום של האנושות המחורבנת, אלא שבט חסר־נשימה הנלחם למן לידתו נגד מחצית כדור־הארץ, ושומר על דמותו האנושית באוקינוס הזה של ציניות ושקר, אומה קטנה, חרוצה ואמיצה, שגורלה תלוי בשלושה סלילי רשמקול אי־שם בווינגטון...';¹⁹ 'עם קטן ומעונה שדם ילדיו הפקר, האומה היחידה בעולם שאיום ההשמדה מרחף מעליה כדבר מובן מאליו, הארץ היפה, המעניינת הפורחת הזאת'.²⁰

14 קישון כותב כאילו בצד השני אין צעירים ובעלי משפחה. האם הוא באמת חשב ש'הכוח המשוריין הגדול ביותר שרוכז אי־פעם בזירה אחת' תופעל על ידי זקנים ערירים?

15 'שעתנו היפה ביותר', א' קישון, פרטאצ'יה אהובתי, תל אביב 1974, עמ' 185–186.

16 'קיסניג'ר שלנו נשאר בחוץ', שם, עמ' 201.

17 'מה יהיה, מה יהיה?', שם, עמ' 211.

18 'אם תרצו אין זו אגדה', שם, עמ' 216.

19 'שוב איבדנו את אהדת העולם', שם, עמ' 190.

20 'אנחנו חיים זה 26 שנה בצל מלחמה גרעינית', שם, עמ' 232.

שמירה על הטוהר

ישראל נבנית אם כן באופן עקבי כגורם של טוהר ויופי בעולם של כיעור ורשע. הטוהר המוחלט הזה הוא אבן יסוד במערך האונטולוגי-המטפיזי של הלאומנות הקישונית, ולכן יש להגן עליו מכל משמר. יש לעמוד כחומה בצורה ולהדוף כל אפשרות שידבק בגורם הטוהר הזה ולו שמץ של רוע או פגם מוסרי. הידבקות כזאת יכולה לערער את המבנה האונטולוגי של תפיסת העולם הלאומנית. היא יכולה לדרדר את כל המערך לכיוון תפיסת היסוד הפשוטה וההומניסטית של אלכסנדר סולז'ניצין, שהתגלתה לו בהדרגה בשנים הארוכות שבילה בגולאג, והיא 'שהקו המבדיל בין טוב לרע, אינו עובר בין מדינות, לא בין מעמדות, לא בין מפלגות – הוא עובר דרך כל לב אנוש, ודרך כל הלבבות האנושיים'.²¹ זוהי תפיסה מסוכנת ביותר מבחינת תפיסת העולם הלאומנית – זרעי ההומניזם שבה יכולים לצמוח ולהתעצם ולפורר את המערך הלאומני – ויש לרחוק ממנה כמו מאש. אצל קישון נבנה מערך מורכב למדי של הגנה על הטוהר. ניתן לאבחן כמה טקטיקות במערך זה.

הטקטיקה הראשונה היא הכחשה. הלאומן פשוט שולל ישירות את דברי הביקורת, המאיימים לטבוע בבשר הלאום חותם של פגם מוסרי (שהוא למעשה חותם האנושיות): 'המפקדים שלנו אינם יושבים בעורף, אלא מסתערים בראש חייליהם', חיילינו גיבורים, שאיפתנו לשלום כנה, 'לא איבדנו בסני את עשרת הדיברות אלא מצאנו אותם מחדש', אנחנו הצד הטוב, הערבים הם הצד הרע, הביקורת – למעשה כל ביקורת – היא שקר.²²

הטקטיקה השנייה הננקטת לשם שמירה על הטוהר היא הצדקה. ברשימה 'המטוס הלובי' מוכן הדובר להביע צער על הפלת המטוס האזרחי, אולם אינו מוכן להתבייש ואינו מוכן להתנצל, שכן 'מי שמתנצל, כנראה הוא סרח'. הוא אף מצהיר מול 'עיניהן הזועפות של אומות העולם' כי 'כל עוד המלחמה

21 א' סולז'ניצין, ארכיפלג גולג 1918–1956: ניסיון לחקר אמנותי, IV, תרגם י' סערוני, ירושלים תשל"ו, עמ' 468. ראו גם: 'אה, לו זה היה כל כך פשוט! – אישם קיימים אנשים שחורים, המבצעים בודון מעשים שחורים ויש להבחין בהם ולהשמידם. אבל הקו, המפריד בין הטוב הרע, חוצה את לבו של כל אדם. ומי יסכים להשמיד נתח מלבו שלי?' (שם, I, ירושלים תשל"ד, עמ' 142).

22 'סאטיריקון', קישון, בעד (לעיל הערה 6), עמ' 92.

נמשכת, ומטוסו של אויב יחדור אל אזורינו הצבאיים, ולא יזדהה ולא ייענה ולא יציית ולא ינחת, שוב נפתח עליו אש ושוב נוריד אותו. בבקשה לרשום, עבור'. הדובר אינו מוכן ששום רבב ידבק בלאום: 'נא לתרגם לצרפתית. צער אנושי כן, הצטדקות לא'.²³ ברשימה 'פרס ישראל לגוש אמונים' מרחיב קישון תפיסה זו ומתוודה כי המסקנה שאליה הגיע מתוך ניתוח העבר היא: 'כנראה כל המעשים ההיסטוריים שאנחנו עשויים להתבייש בהם, הם היו לטובת המדינה. וברגע שהם לטובת המדינה, איננו מוכנים להתבייש בהם'.²⁴ זהו היפוך של תפיסתו של ההיסטוריון האיטלקי-יהודי הידוע קרלו גינצבורג, שקבע כי המדינה שלי היא 'המדינה שבה אני מתבייש'.²⁵ כיוון שהבושה מצביעה על פגם מוסרי, הלאומן עוקר מתוכו את היכולת להרגיש בושה על מעשים או מחזלים של הלאום שגרמו לפגיעה כבדה באחרים חפים מפשע. זוהי עקירה של יכולת חשובה מאוד, שסביבה מתארגנת למעשה הזהות ההומניסטית. טקטיקה נוספת שבאה לידי ביטוי ב'מטוס הלובי' היא השלת האחריות. 'איך אמרה גולדה?', כתב קישון, 'לא נסלח להם שהם הופכים אותנו לרוצחים'.²⁶ בניגוד לקביעתו של ז'אן פול סארטר שהאדם לעולם אינו יכול להשיל מעליו

23 קישון (לעיל הערה 15), עמ' 168. על מנגנון ההצדקה ראו: 'הלאומנים' מחזיקים בדעה שכל פעולה המשרתת את האינטרסים של אומתם היא מוצדקת' (S. Nathanson, 'Nationalism and the Limits of Global Humanism', R. McKim And J. McMahan [eds.], *The Morality of Nationalism*, New York 1997, p. 184).

24 א' קישון, חיוך בכצורת, תל אביב 1978, עמ' 232.

25 ס' הנדלר, 'ההיסטוריון האיטלקי הנודע קרלו גינצבורג מבקר השבוע בישראל. שיחה עם מחבר "הגבינה והתולעים" על פשיזם, היסטוריה, זהות ובושה', הארץ, 11 בנובמבר 2010 (<http://www.haaretz.co.il/misc/1.1229752>). ברובייקר קובע כי 'הזדהות פטריוטית עם הארץ – התחושה שזוהי ארצי ושזוהי ממשלתי – יכולה לבסס תחושה של אחריות [...] כלפי פעולות המתבצעות על ידי הממשלה. תחושת אחריות כלפי פעולות אלה אין משמעותה כמובן, הסכמה עימם; היא יכולה לעורר רגשות חזקים כמו בושה, זעם וכעס המניעים התנגדות למדיניות ממשלתית' (R. Brubaker, 'In the Name of the Nation: Reflections on Nationalism and Patriotism', *Citizenship Studies*, 8, 2 [2004], p. 121). על הבושה שחש הפטריוט בשל חוסר המוסריות של ארצו ראו גם: S. Nathanson, *Patriotism, Morality and Peace*, Lanham, MD 1993. לדברי נתנון 'כישלונותיהן המוסריים של ארצות אחרות מעוררים ביקורת, אבל כשארצנו פועלת בצורה לא מוסרית, אנו חשים בושה בשל העובדה שאנו התנהגנו שלא כשורה' (שם, עמ' 47).

26 קישון (לעיל הערה 15), עמ' 167.

את האחריות למעשיו, שכן נגזר עליו להיות חופשי, והוא לעולם בוחר בדרך פעולה מסוימת ולא באחרת (מתוך שלל פעולות אפשריות),²⁷ הלאומן כאן מודה במעשים אך מטיל את האחריות להם, ומכאן גם את האשמה, על כתפיו של האחר.

טקטיקה אחרת היא טקטיקת הגימוד. המעשה, העוול שביצע הלאום אינו מוכחש אך הוא מגומד לדרגה אפסית, נטולת משמעות היסטורית. ברשימה 'הזכוכית המגדלת מזייפת', העוסקת בפרשת שידורו של הסרט 'חרבת חזעה' בטלוויזיה הישראלית, כותב קישון:

מלחמת השחרור היתה מאבק אגדי של קומץ לוחמים מופקרים לגורלם חסרי־נשק וחסרי־תקווה, אשר רשמו בדמם את אחד הפרקים המזהירים בתולדות העמים. זו האמת. אין לנו אחרת.²⁸ ליטול עכשיו זכוכית מגדלת ולחפש דרכה על פני המעשה ההיסטורי הזה את גרגרי הלכלוך, אפילו בסיפור אנושי וכנה, ולהציגו על המסך השולט בחיינו כמידגם לאומי, אפילו בביצוע אמנותי נאה ומלווה בסימפוזיון תרבותי, הוא מעשה־הטעיה מדעת או לא מדעת. בתוך כל מלחמת־מגן מוצדקת, בקרב כל התקוממות עממית מלהיבה אפשר למצוא את הצד האפל, את הפרט המסליד. רק צריך לחפש אותו. בין לוחמי יהושע בן־נון היו סאדיסטים, במצדה היו עריקים ובבריגאדה היהודית בוזזים, האם יש ספק בכך?²⁹ [...]

27 'אך אם אמת הדבר שהקיום קודם למהות, הרי שהאדם אחראי לאשר הוא; כך שלמעשה התוצאה הראשונה של אקסיסטנציאליזם היא שהאדם אדון לעצמו, ומכלול האחריות על קיומו נופל על כתפיו בלבד. וכשאנו אומרים שהוא אדון לעצמו, אין בכוננתנו שהוא אחראי אך ורק לאישיותו שלו, אלא לכל בני האדם [...]. במילים אחרות, אין דטרמיניזם – האדם הוא חופשי, האדם הוא חירות [...]. נותרנו לבד, ללא תירוץ. זאת כוונתי כאשר אני אומר שהאדם נידון להיות חופשי. נידון, כיוון שהוא לא ברא את עצמו, ואף על פי כן הוא חופשי, מאחר שברגע שהוא הושלך לתוך העולם, הוא אחראי לכל מעשיו' (ז'פ סארטר, האקסיסטנציאליזם הוא הומניזם, תרגם י' גולומב, ירושלים תשמ"ט, עמ' 14, 21).

28 יש כאן סירוב לקבל כל גרסה אחרת, ולו גם מבוססת ומנומקת.

29 הקישור הטבעי של קישון בין לוחמי יהושע, אנשי מצדה ואנשי הבריגדה היהודית מצביע על תפיסה פרימורדיאלית של הלאום. זאת כנגד התפיסה שהלאומיות היא תופעה מודרנית במהותה. סמית מבחין בין פרניאליזם, התפיסה שאומות התקיימו תמיד בהיסטוריה, חלקן משחר ההיסטוריה, לבין פרימורדיאליזם, התפיסה שהלאומיות היא חלק בלתי נפרד מהטבע

האם יש דבר סימפאטי יותר, ולפעמים גם משתלם יותר, מלהיות אובייקטיבי בשוליים?³⁰ אין צורך בשביל זה אלא באותה זכוכית מגדלת מיטיבה. היא מקרבת, למראית עין, את האמת ומגדילה אותה למימדי אבחנה. למעשה אין זייפן מנוסה יותר מן המיקרוסקופ. מתחת לעדשתו נהפך העור האנושי החלק והבריא לאדמת־טרשים מבוקעת מלאת כתמים ושוחות־דם, המשי הרך ביותר ייראה דרכה כאריג־שקים גם ומבעית. הזכוכית המגדלת פשוט משקרת. האמת נמדדת בשיעור 1:1, ולא ביחס של 1:100,000. ההיסטוריה משתקפת דרך משקפיים הפוכים, באספקליה של הנצח. האם אין אנו, כולנו, מכוערים מקרוב?³¹

קישון פשוט הופך פה את האפיסטמולוגיה האנושית על פיה. כלי המדידה וההסתכלות הרגישים ביותר, המדויקים ביותר, מזייפים. מדוע? כי הם מגלים את האמת. האמת, אמר לנו קישון, היא שקר. יש להסתכל במציאות דרך משקפיים הפוכים, באספקלריה של הנצח, כלומר לא לראות כלום. אם כן האפיסטמולוגיה המועדפת על הלאומן היא אפיסטמולוגיה שאין רואים בה דבר, או שכל דבר, ולו הנתעב והמועזע ביותר, נראה בה פעוט ערך, מטושטש ומזערי. זוהי ללא ספק אפיסטמולוגיה נוחה מאוד, המקנה לגיטימציה מוחלטת לטשטוש הראייה הלאומי.

בפסקה מעניינת ברשימה נחשף אולי המניע האמיתי להצגת העוול כמעשה שולי, פעוט, טיפה בים או – וזו הברירה המועדפת כמובן על הלאומן – לאי

האנושי. את תפיסתו שלו, האתנית־סמלית, ניתן למקם אולי בין התפיסה המודרניסטית ובין התפיסות הפרימורדיאליות. ראו: A. D. Smith, *Nationalism: Theory, Ideology*. History, Cambridge 2001 pp. 43-61. ניתוח ביקורתי של הפרימורדיאליזם ראו: U. Ozkirimly, *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*, New York 2010, pp. 49-71; J. Hearn, *Rethinking Nationalism: A Critical Introduction*, New York 2006, pp. 20-66. בין ההוגים הבולטים המשויכים לזרם הפרימורדיאלי או לפחות קרובים אליו ניתן למנות את גרוסבי, רושוואלד וגת. ראו: S. Grosby, *Nationalism: A Very Short Introduction*, New York 2005; A. Roshwald, *The Endurance of Nationalism*, New York 2006; A. Gat with A. Yakobson, *Nations: The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*, Cambridge 2013

30 האובדן והסבל של הצד השני והפשעים המוסריים בצד שלנו הם לעולם שוליים.

31 קישון, חיוך בכצורת (לעיל הערה 24), עמ' 253–254.

הצגתו כלל: 'כלום שקל הקורא פעם בנפשו, שכל ערבי אשר נפל במלחמות שלנו הוא טראגדיה אישית מכאיבה ויחידה במינה כשלעצמה, שכל חבלן הרוג משאיר אשה וילדים אחריו, שאפשר להציג מחזה מזעזע על בריחת ערביי יפו דרך הים, וסרט מסעיר על מצוקת מחנות הפליטים...'³² כלומר אין להציג את העוול שאנו גורמים לא מכיוון שהוא רכיב פעוט בסכמה הגדולה של הדברים והצגתו מעוותת את התמונה הקוגניטיבית הנכונה של המציאות, אלא מפני שהוא עצום, אין־סופי כמעט, לא ניתן לתפיסה בשל גודלו הפנטסטי. מלאך ההיסטוריה הלאומני מציץ לאחור אל גלי ההרס והחורבן שהפרויקט הלאומי האץ קדימה משאיר אחריו – והמראה מזוויע, לא ניתן לעיכול; יש בו כדי להכריע את התודעה הלאומית. הפתרון: להסתכל בעבר דרך זכוכית עכורה או דרך טלסקופ הפוך, המקטין את הדברים לדרגה זעירה כל כך עד שלמעשה הם פשוט נעלמים או הופכים למעין רעש חזותי, גרגרי לכלוך על העדשה ותו לא.³³

32 שם, עמ' 253.

33 על מלאך ההיסטוריה ראו התזה התשיעית מתוך חיבורו האחרון של בנימין 'על מושג ההיסטוריה': 'ש תמונה של קליי הנקראת Angelus Novus. מתואר בה מלאך, הנראה כאילו הוא עומד להתרחק ממה שהוא נועץ בו את עיניו. עיניו קרועות לרווחה, פיו פעור וכנפיו פרושות. כך נראה בהכרח מלאך ההיסטוריה. הוא מפנה את פניו אל העבר. במקום שם מופיעה לפנינו שרשרת של אירועים, רואה הוא שואה אחת ויחידה, העורמת בלי הרף גלי חורבות אלו על אלו ומטילה אותם לרגליו. בלי ספק היה רוצה להשתהות, לעורר את המתים ולאחות את השברים, אבל סערה הנושבת מגן־העדר נסתבכה בכנפיו והיא עזה כל־כך, שהמלאך שוב אינו יכול לסגור. סערה זו הודפת אותו בהתמדה אל העתיד, שהוא מפנה אליו את גבו, ובאותה שעה מתגבהת ערימת ההריסות לפניו עד השמים. מה שאנו מכנים קידמה הוא הסערה הזאת' (ו' בנימין, מבחר כתבים, ב: הרהורים, בעריכת י' ניראד, נ' קלדרון ור' קלינוב, תרגם ד' זינגר, תל אביב תשנ"ו, עמ' 313). ואן אברה קובע ש'צירת מיתוסים היסטוריים שוביניסטיים היא סימן היכר של הלאומנות'. מיתוסים אלה, טען, מופיעים בשלוש צורות עיקריות: מיתוסים מאדירים, מיתוסים מטייחים ומיתוסים המכתימים את האחר. 'מיתוסים מטייחים כוללים הכחשה שקרית של מעשי עוול כלפי אחרים'. הם 'כולים להוביל אומה לטעון שיש לה זכות לשלוט על אחרים' וכן 'לראות בקובלנות האחרים נגדה ביטוי של כפיות טובה מרושעת'. הסכנה שבמיתוסים מטייחים, טען ואן אברה, נמצאת ביחס ישר לחומרת הפשעים שהם מטייחים. 'אם פשעים גדולים מוכחשים [...] הכחשתם משדרת בוז כלפי עצם אנושיותם של הקורבנות. ההכחשה אינה יכולה להיותפס כבורות סתם; אם פשעים גדולים באמת נשכחים, השכחה היא מכוונת, ומכאן שהיא משדרת עלבון גדול יותר. ובהיותה מכוונת, ההכחשה משמעותה אי הכרה באי מוסריותו של הפשע, אשר

טקטיקה נוספת במערך השמירה על הטוהר היא קונטקסטואליזציה ורלטיוויזציה המאירות את הלאום באור חיובי ואפילו באור חיובי מועצם. למשל ברשימה 'הכובשים', העוסקת בכיבוש הישראלי בשטחי עזה והגדה המערבית, מוצגים הישראלים כך:

כובשים ירוקים, המתירים הפגנות מאורגנות נגד עצמם, כובשים המטילים עוצר נוראי על כפר שלם רק מפני שתושביו הפגיוו במקרה את הבירה, כובשים הדנים את מרצחי ילדיהם ונשותיהם לבית-סוהר, כובשים מטומטמים הסובלים הסתה גלויה נגד עצמם לאור השמש, המשאירים בראש הערים הכבושות עסקנים שאינם מקיימים יחסי דיבור אתם, כובשים מתחילים החושבים שפיצוץ בתים זה עונש כבד שאין כמוהו.

כה ירוקים, כה נאיווים, כה מעודנים הם הכובשים הישראלים, עד ש'טרם הוציאו להורג נפש אחת לרפואה... (!)'. 'עוד לא היו כובשים כאלה', קובע קישון.³⁴ הכיבוש אם כן לא רק שאינו פוגע בטוהרתנו המוסרית, הוא מעצים אותה. הכיבוש מטהר.

'היש עוד מדינה בעולם המחורבן הזה', שאל קישון רטורית, 'מדינה במלחמה על חיים ומוות, בה היו מקדישים שניה אחת לוויכוח הנוקב, אם העונש הוא סביבתי או אזורי או מרובע או מטוגן?'.³⁵ בהינף אחד מגחיק קישון את ההתלבטות המוסרית באשר לתועבה של עונש קיבוצי – ובכך נותן לו

S. Van Evera, 'Hypotheses on Nationalism and War', M. E. Brown et al. (eds.) *Nationalism and Ethnic Conflict*, Cambridge, MA 1997, pp. 48-50. בניגוד לגימוד ולהכחשה הגלומים בדברי קישון קובע באומגארטן שאם הציונות – והלאומיות בכלל – שואפת להיות קבילה מבחינה מוסרית, עליה לפתח מוסדות ופרקטיקות לזכור וללמד את האמת על הפרקים הפחות מהוללים – למעשה המבישים ביותר – בעברה. עליה לצאת כנגד השיכחון הלאומי הקיבוצי שעליו דיבר א' רנאן, וליצור אתרי זיכרון ציבוריים וחגי זיכרון לקורבנות הפלסטינים שנפלו במסגרת חתירתה לתקומתו הלאומית של העם היהודי. ראו: E. Baumgarten, 'Zionism, Nationalism, and Morality', N. Mišević (ed.), *Nationalism and Ethnic Conflict: Philosophical Perspectives*, Chicago IL 2000, pp. 93-94

קישון, בעד (לעיל הערה 6), עמ' 84.

שם, עמ' 85.

למעשה לגיטימציה מוחלטת³⁶ – ובו בזמן השתמש בהתלבטות זו על מנת להעצים את הטוהר המבהיק של הישות הלאומית.

הרשימה כולה פותחת למעשה לפני הישות הלאומית קרקע נרחבת של מעשי הרס, דיכוי והרג רדיקליים ביותר שהיא יכולה לבצע בלי לגרוע ולו כזית מתומתה המוסרית, שכן גם אם תבצעם היא לא תגיע לקרסולי הכובשים הגדולים בהיסטוריה על שובל הזוועות שהשאירו אחריהם. 'אנחנו מבינים בכיבוש, כמו בכדור־יד', סיכם קישון, 'עם נבוך אנחנו, עם מצחיק קצת. אבל מאד־מאד טוב להשתייך אליו'.³⁷

אחת הטקטיקות התמימות והחושפניות ביותר במערכה על הטוהר הלאומי היא הסירוב. ברשימה 'בעד' כותב קישון מפורשות: 'אנחנו בשום פנים ואופן לא מוכנים לראות את עצמנו אחרת אלא כעם אנושי, הוגן ושוחר־שלום, העושה מה שמוטל עליו למעלה מיכולתו הפיסית ובצורה המעוררת כבוד בלב כל אדם בריא'.³⁸ הדבר אינו תלוי כלל בעובדות או במציאות; הלאומן פשוט מסרב – למעשה אינו מסוגל – לראות את אומתו כגורם שאינו מגלם טוהר מוחלט.

קישון מפעיל אם כן מנגנון טיהור רב ערוצי ורב זרועי, מנגנון הכשרה של כל שרץ מוסרי. אולם דומה שהצעד הרדיקלי ביותר במערכה על הטוהר הוא ניתוק טוטלי מכבלי המוסר, השעיה מוחלטת של הפרספקטיבה המוסרית. ברשימה 'דוקטרינה של אוזלת יד' הוא מציע למנהיגינו לרדת מן הפסים החלודים של החוק והמוסר, ומכריז על מדינת ישראל כ'שטח הפקר' מוסרי, כלומר כשטח שהמוסר לא חל עליו.³⁹ ברשימה 'פרס ישראל לגוש אמונים' הוא כותב:

36 זאת בניגוד קוטבי לעמדתו של אברהם, אבי האומה, בוויכוח הנהדר, הנוקב, שלו עם אלוהים על כוונתו של האל להכרית את סדום ועמורה בגופרית ואש: 'וַיִּגַּשׁ אֲבִרָהָם וַיֹּאמֶר הֲאֵף תִּסְפֶּה צְדִיק עִם רָשָׁע. אוֹלַי יֵשׁ חֲמִשִּׁים צְדִיקִים בְּתוֹךְ הָעִיר, הֲאֵף תִּסְפֶּה וְלֹא תִשָּׂא לְמַקּוֹם לְמַעַן חֲמִשִּׁים הַצְדִּיקִים אֲשֶׁר בְּקִרְבָּהּ. חָלְלָה לְךָ מַעֲשֵׂת כְּדָבָר הַזֶּה לְהַמִּית צְדִיק עִם רָשָׁע וְהִיא כְּצְדִיק כְּרָשָׁע, חָלְלָה לְךָ הַשֹּׁפֵט כָּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט' (בראשית יח 23–25).

37 קישון, בעד (לעיל הערה 6), עמ' 85. ראו גם ביטויים כמו: 'הכיבוש הכפוי שלנו, המרוסן וההומאני ביותר בתולדות האנושות' (כשלונו של צודק, קישון [לעיל הערה 15], עמ' 177); 'גישתנו ההגונה והגלויה וטוהר נשקנו' (שם, עמ' 180).

38 קישון, בעד (שם), עמ' 110.

39 קישון (לעיל הערה 24), עמ' 182.

אין דבר מאוס יותר בעינינו מן הנוסחה המחלקת את הישוב לאנשים מוסריים ולאנשים בלתי־מוסריים. היהודי המוסרי נכנס בשעתו ליריחו ההרוסה, התיישב בחירבה הכי מרווחת ומתוכה גידף בלי־הרף את יהושע בן נון על ש'החרים את כל אשר בעיר לפי הרב'.⁴⁰ ומאז זו מסורת: היהודי הרע גורם למנוסת הערבים ואילו היהודי המתקדם⁴¹ מתיישב על האדמות הנטושות ומשם מאשים את היהודי הבלתי מתקדם בכיבושים. משמר הגבול הרשע מטהר את הרצועה מממקשים וממרצחים, והיהודי הטוב מטייל בעזה ומותח ביקורת על האמצעים החמורים שנקטו. היהודי המכוער חי בחברון הנצורה, והיהודי היפה מחרף אותו מתל אביב... אין דבר קל יותר, אין דבר שטחי יותר מלהיות צודק ומוסרי בתיאוריה. הרבה יותר קשה לעשות בכאב בטן גדול את ההיסטוריה של המחר, מאשר לדבר על הצדק המזוקק בוזהר הפופולאריות של היום. כל הכבוד ליהודי הרע.⁴²

יש פה התנערות מוחלטת מהקטגוריות המוסריות, סירוב להסתכל בעולם דרך משקפיים מוסריים.⁴³ הפרספקטיבה הלאומנית מבצעת סיכול ממוקד ('אין דבר מאוס יותר') בפרספקטיבה המוסרית ויורשת את מקומה. הדבר מוביל להיפוך מושלם של סולם הערך המוסרי (המוחלף למעשה בסולם ערך לאומני): טוב הוא רע, ורע הוא טוב. הפרימאט הלאומני דורס את הפרימאט האנושי האוניוורסלי ומוחק אותו למעשה.

המצפון והמוסר נתפסים כמגבלות, ככותונת משוגעים מוסרית הנכפית על הישות הלאומנית ומונעת ממנה חופש פעולה מלא למימוש האינטרסים המקסימליסטיים שלה.⁴⁴ הדבר מטריף את הלאומן ולמעשה מוציא אותו

40 כלומר השמיד השמדה טוטלית את כל אוכלוסי העיר.

41 כלומר היהודי המוסרי.

42 קישון (לעיל הערה 24), עמ' 232–233.

43 וואת מפי אדם המשתייך לעם, שעל פי הרב ד' זמל, יצר את מה שהוא אולי 'המסורת המוסרית הגדולה ביותר בהיסטוריה'. ראו: ג' הורוביץ, 'האם הציונים הליברלים בארצות הברית יכולים לבטוח בהילרי קלינטון?', אתר הארץ, 28 בינואר 2015 (<http://www.haaretz.co.il/magazine/premium-1.2551287>); המאמר פורסם לראשונה ב'ניו יורק טיימס מגזין'.

44 על המוסר או הצדק כתפיסה מגבילה ראו: 'השאיפה הכוללת לצדק מגבילה את החתירה

מדעתו. הישות הלאומנית הפורצת את כבלי המוסר מוצבת מעבר לטוב ולרוע, במדרגה מוסרית לעצמה, שהיא לעולם אינה יכולה לאבד.⁴⁵

למטרות אחרות' (J. Rawls, *A Theory of Justice*, Oxford 1972, p. 5). הוגים נוספים התבטאו ברוח דומה. ראו: 'להתייחס אל בני אדם כשווי ערך מבחינה מוסרית משמעו לראות בלאומיות, באתניות, בדת, במעמד, בגזע ובמגדר קטגוריות "בלתי רלוונטיות מבחינה מוסרית" – בלתי רלוונטיות לאותו שוויון ערך [...] מה שאני אומרת באשר לזירה הפוליטית הוא שאנו צריכים לראות בערך הזה של כל בני האדם מגבלה רגולטיבית על פעולותינו ומאויינו הפוליטיים' (M. C. Nussbaum, 'Reply', eadem) with Respondents, *For Love of Country: Debating the Limits of Patriotism*, ed. J. Cohen, Boston, MA 1996, p. 133; 'מוסריות מציבה מגבלות על פעולותינו. היא מציבה פעולות מסוימות "מחוץ לגבול". היא אומרת לנו שאמנם רשאים אנו להתור למימוש מטרותינו אולם בה בעת קיימים דברים מסוימים שאסור לנו לעשות על מנת להשיגן' (נתנון) [לעיל הערה 25], עמ' 41; ראו גם: הנ"ל [לעיל הערה 23], עמ' 184; 'אפילו אם אנו מסכימים שארץ היא באופן כללי אובייקט ראוי לנאמנות מצד אזרחיה, קיימות מגבלות על סוג המדיניות ועל סוג הפעולות שניתן להפעיל בשמה באופן לגיטימי, וחלק מההצדקה למגבלות אלה הוא שהאינטרסים של אלה שאינם אזרחיה יובאו בחשבון' (Ch. Jones, 'Patriotism, Morality, and Global Justice', I. Shapiro and L. Brilmayer) ([eds.], *Global Justice [Nomos, 41]*, New York 1999, p. 129) הם בעלי משקל יתר: הם גוברים על שיקולים אחרים שאיתם הם מתנגשים [...] דחיית עליונותו של המוסר היא דחיית המוסר עצמו' (I. Primoratz, 'Patriotism and Morality: Mapping the Terrain', idem and A. Pavković [eds.], *Patriotism, Philosophical and Political Perspectives*, London 2007, p. 20). ראו גם דינון של שו במגבלות הנורמטיביות המוטלות על מדינות ריבוניות, מגבלות הפוסלות באופן קטגורי פשעי מלחמה ועינויים. בהקשר זה ציטט שו את פסיקתו של בית המשפט האמריקני: 'המענה הפך – כמו הפיראט וסוחר העבדים לפניו – *hostis humani generis*, אויב למין האנושי כולו'. ראו: H. Shue, 'National Self Determination, Sovereignty and Intervention', *M'קים ומק'מהן* (לעיל הערה 23), עמ' 342–345.

45 וראו את דברי אורוול: 'במונח "לאומנות" אני מתכוון להודות עם יחידה לאומית בודדת [...] הצבתה מעבר לטוב ולרוע והכרה במחויבות בלבדית אחת והיא קידום האינטרסים שלה; וכן: [בעיני הלאומנים כולם] פעולות נתפסות כטובות או כרעות לא כשלעצמן אלא בהתאם למי שמבצע אותן, ואין כמעט סוג של נבלה – עינויים, שימוש בבני ערובה, עבודת כפייה, גירושים המוניים, כליאה ללא משפט, זיוף, התנקשות, הפצצת אזרחים – שאינה משנה את צבעה המוסרי כאשר היא מבוצעת על ידי הצד "שלנו" (G. Orwell, 'Notes on Nationalism', idem, *Decline of the English Murder and Other Essays*, Harmondsworth 1965, pp. 155–156, 165). ראו גם את ניתוחו של פפאך את התנהגותם של אנשי המיליציות במלחמה ביוגוסלאוויה: 'זה [כלומר דחייתם את אנושיותם] התגלה בפניהם. זה התגלה בשקרים שנאמרו בדחיפות למסתכל מן הצד על ידי הרופאים, המרצים

הטוהר האונטולוגי כמשאב אסטרטגי

כיוון שהלאום נתפס כטהור באופן אונטולוגי, הוא יכול לעשות כמעט הכול ועדיין להישאר בטוהרתו. הצעדים הביצועיים הנגזרים מתפיסת העולם הזאת הם לא אחת ביזריים, מסוכנים, על גבול השפיות הפוליטית. ברשימה 'דוקטרינה של אוזלת יד' מפציר קישון במנהיגי המדינה:

להתיר פסקי־דין־מוות לגבי רבי־המרצחים שנתפסו בידי כוחותינו [...] כדי שימשו עתודה של בני ערובה, קלף מיקוח [...] במקרה שהטרוריסטים ישתלטו, נגיד, על כיתה שלמה של תלמידי בית ספר. כי זה אמנם מעשה בארבארי מאד, אבל קרוב לוודאי היה חוסך את חייהם של עשרות קרבנות צעירים, אילו יכולנו להודיע ביום ד' השחור של מעלות ללוחמי החופש: אם תגעו בילדינו, נוציא להורג את כל אלה שדרשתם את שיחרורם.

למעשה הוא מציע לאבד צלם אנוש, להתגבר על המעצורים הנפשיים ולהעמיד 'את כל 23 הטרוריסטים שדרשו את שיחרורם – מול בנין בית הספר הנצור'. בכך, הוא אומר, נרתיע 'את קוטלי־הילדים הבאים' ונרכוש מחדש 'את הערכת העולם, אשר אף פעם אינה ניתנת לעמים מוכים ולממשלות חלשות'.⁴⁶

באוניברסיטה ובעלי מקצוע אחרים שהובילו את הסיעות הלוחמות. הם הניחו בצד את חלוקי המעבדה שלהם, את תיקי היד שלהם ואת תודעתם המקצועית, על מנת להיכנס לעולם מוסרי אחר, בעל אמת אחרת ובעל אפשרויות אדירות – עולם שאין ממנו דרך חזרה' (W. Pfaff, *The Wrath of Nations: Civilization and the Furies of Nationalism*, New York 1993, pp. 229-230). על פריצת כבלי המוסר ראו גם דבריה של פרגר על המחויבות הפנאטית, חסרת הגבולות של הלאומנים להשגת מטרתיהם: פרגר (לעיל הערה 4), עמ' 448. קוטור, נילסן וסימור קבעו כי הלאומנים סבורים ש'חוזים בין־לאומיים, רווחתם של ארצות אחרות ושל בני לאומים אחרים, חייבים לסגת מפני האינטרסים הלאומיים והמפעלות הלאומיים של אומתו של הלאומן, וזאת באופן בלתי תלוי בפגיעה הנגרמת לאותם אחרים' (J. Couture and K. Nielsen with M. Seymour, 'Liberal Nationalism', *Both Cosmopolitan and Rooted*, הני"ל, הני"ל והני"ל [לעיל הערה 4], עמ' 603–604). קישון (לעיל הערה 24), עמ' 182–183. ההיגיון הסגור הלאומני פועל בערך כך: קודם כול אתה בונה את האויב כדמון; ולאחר מכן אין לך ברירה אלא להפוך לדמון בעצמך על מנת להילחם בו. בהקשר של זוועות הלאומנות אמרה פרגר: 'מול דמונים מפלצתיים המוכנים להשתמש בכל כוחות הרשע העצומים שלהם על מנת להשמיד את קבוצתך הלאומית,

ברשימה 'פרק בלתי מוסרי' ממליץ קישון להפוך את מדינת ישראל בגלוי למפלטו של ההון היהודי השחור. בפרשת ההסגרה של שמואל פלאטו-שרון, טוען קישון, 'נדרשת ארצנו המעורערת להפגין רמה מוסרית גבוהה בתוך עולם שכולו חוסר-מוסר יציב'. אנו חיים בעולם של רמאים, צבועים ומושחתים. 'האם אנחנו חייבים להיות היום אפיפורים יותר מן האפיפור, בפרט אחרי פגישתו המרגשת של הוד קדושתו עם הפילדמארשאל אידי אמיני? שלושת המיליונים היהודים נמכרו במכירה פומבית לנסיכויות הנפט על ידי קהילת העמים, עד כי את ידידנו שנתרו אנחנו יכולים לספור על אצבע אחת'. בתנאים שאנו נמצאים אפשר לקבל עזרה גם מן השטן עצמו – 'כלום מידי יהודי ממולח [...] לא נקבל אותה? על פי המוסר שלהם? כבודנו בעמים? אין כבוד לקבצנים מרודים'. קישון המליץ בריש גלי להפר הסכמי הסגרה בין-לאומיים:

הסגרתו של פלאטו שרון לא תהיה בגדר הצטעצעות מוסרית בלבד, מעין כרכור מה יפיתי לפני הגויים,⁴⁷ אלא מה שהרבה יותר חשוב לנו: היא בגדר אסון לגבי המאמצים להחיות את העליה מהמערב. אנחנו דור המדבר, ארבעים שנה חייבים אנו לצעוד בחולות. מי שעוד מוכן להצטרף אלינו, ונוסף לכך עם הרבה עגלות ופרדות, ראוי הוא שלא נשאל אותו הרבה שאלות. כן ירבו. בעוד מאה שנה נחפש את המוסר שאבד לנו במדבר, יחד עם הנפט. בינתיים, מן התבונה שניהפך למקלטו הרשמי והמקובל של החלק היהודי מן ההון השחור החובק את העולם.⁴⁸

ברשימה 'אם תרצו אין זו אגדה' הוא מציע לכנס ועידת פסגה יהודית בין-לאומית שבה תכריזו יהדות העולם (אותה הוא מכנה, תוך שימוש בסטריאוטיפ האנטישמי, בעל ברית רדום במקצת מכוסה שטרות כסף) על נאמנות כפולה ועל הקמת לשכה קבועה ש'לא תהסס להטיל חרם פומבי על כל ממשלה, מפעל או איש בודד העושה יד אחת עם אויבי ציון'. יש להעיר כי על פי האונטולוגיה הפוליטית הנפרסת בסטירות הלאומניות של קישון נראה שידיה של הלשכה

נקיטת אותן טקטיקות שפלות היא מוצדקת לחלוטין' (פרגר [שם], עמ' 446–447).

47 זוהי תמה לאומנית ידועה.

48 קישון (לעיל הערה 24), עמ' 198–199. וראו גם הרשימה על מאיר לנסקי 'הציד', קישון, עד המדינה (לעיל הערה 6), עמ' 252.

תהיינה מלאות עבודה: היא תצטרך להטיל חרמות מבוקר עד ערב; למעשה היא תצטרך להטיל חרם על העולם כולו (וכמובן על ארגוני השמאל). בהמשך הרשימה ממליץ לעם היהודי לאמץ לחיקו את 'הפרוטוקולים של זקני ציון' – המסמך האנטישמי המפורסם ביותר בעולם – ולממש את התמונה הקריקטוריסטית המפלצתית המתוארת בו: 'קנוניה חשאית של יהודים עבדקנים המתקבצים במערות אפלות של בנקים מכל קצוות תבל, כדי להקים אימפריה יהודית אדירה אשר תשלוט בעולם, במטרה לחסל את הדמוקרטיה / למגר את הקומוניזם / להקים חברה רכושנית / לגמוז את הכל בדרך כלל'. 'הגיעה העת', טוען קישון, 'שנגשים סוף־סוף את חלומם עתיק היומין של האנטישמים וניהפך כולנו, כל 12 מיליוני היהודים לזקני־ציון צעירים מאוד, שמטרתם לצאת למלחמה גלויה למען ישראל'. הקונגרס היהודי שהוא חוזה ברשימה 'חייב להפוך את ההאשמות הארכאיות של הגויים למציאות יהודית חדשה, ולהעניק מעמד בינלאומי מוכר לקנוניה שלנו על כל כוחה האמיתי והמדומה. מי שמוצא שזאת סחטנות בקנה מידה עולמי וזה מפר את חוק הקרטלים, הוא בהחלט רשאי להתלונן על כך, אולם לא קולנית מדי, פן נפרסם את שמו ב'ניו יורק טיימס' במודעה מיוחדת'.⁴⁹

ברשימה 'בשבח האנטישמיות' הוא אף מרחיק לכת ומציע להפעיל כלפי הערבים פרוצדורות אנטישמיות קלסיות שבעבר הופנו כלפי היהודים, ושסללו את הדרך למערך הרדיפה, ההשמדה והחיסול המזעזע ביותר בהיסטוריה, כל זאת במסווה של שאלת תם:

התם שואל: האם באמת כה קשה לדאוג לכך בעתונות העולמית השוקקת יהדות, שיופיעו מדי פעם מדורים קבועים תחת הכותרת 'רכש השבוע', לאמור: 'מאז יום ראשון ניקנו בעירנו על־ידי משקיעים ערביים שלושה ארמונות היסטוריים, שני מוזיאונים וגן ילדים אחד. בניין העיריה עדיין ברשותנו'. אנחנו לא היינו נרתעים אפילו ממודעה אנטישמית קטנה על חשבוננו, נגיד: 'אורח מכוויית מעוניין לקנות כפר קטן בסקוטלנד'. האפשרויות הן בלתי מוגבלות. איפה הגניוס היהודי?

דרך משל, איזה סרט נהדר היה אפשר להפיק, בתמיכה ממשלתית כמובן, ובשכל היהודי שנותר לנו, על אודות אותו שייך פוזן ופולן המגיע

49 קישון (לעיל הערה 15), עמ' 218–219.

לפאריס עם פמלייתו לבילוי סוף-שבוע של שנתיים. שבעים מכוניות 'מרצדס' עוברות מתחת לשער הנצחון במכה הראשונה. באוטו הראשון יושבים השומרים המזויינים, בשני יושב השמן, ובאחרון גמל. התחלה מבטיחה מאוד, סרט-קופה בלי ספק. שלא לדבר על פרס ראש-הממשלה למחזה מקורי לצרכי הסברה, על אודות סוחר תלבושות מנסיכות עתאר המבקש לרכוש את פסלי מיכלאנג'לו כדי להציבם כבובות בחלונות-הראווה של חנויותיו...

הנושאים מתגלגלים על קרקע המערב, כסיפורים חדשים של אלף לילה ולילה, בצד כל תחנת בניין. רק צריך להתכופף ולהרים את העניין...

נבזות? הקיימת אנטישמיות שהיא אינה נבזית במחילה?

הגיעה העת שנכתוב את הפרוטוקולים של זקני ערב.⁵⁰

במובן מסוים זה מה שהסטירה הלאומנית הקישונית עושה.

בעלי הברית: הולצר, 'גוש אמונים', הצדק והפצצה

הולצר

ברשימה 'עם לבדד ישכון' עם ישראל מוגדר כ'עם היחיד בעולם שאין לו בעל ברית לרפואה' – למעט אולי 'ידידה המסורתית של ארצנו נשיא בינגו-עלית, שאמר במשך ביקורו האחרון פה: "ארצותינו קשורות זו לזו בידידות ש". זאת אומרת עד כאן הגיע הנשיא בברכתו, כשהודה מתפקידו על ידי גיסו.⁵¹ כל זאת 'כשמאה מיליון המתרחצים בנפט מקבלים הכל חינם-אין-כסף, כי להם יש בעלי ברית: רוסיה, סין, צרפת, הודו ומי לא. לנו אין אף אחד, חוץ מהולצר'.⁵² הולצר הוא יהודי גלותי שהמחבר פוגש אי שם בגלות, במלונו. לאחר פרץ סטקטו ראשוני ('אני מן הקהילה [...]) שמענו שאתה סופר מישראל, ברוך הבא, אכלת כבר ארוחת ערב, אני מכיר מסעדה יוונית, יש לי חנות בגדים, באתי מפולין אחרי המלחמה, הולצר מיכאל חברת הובלה חיפה הוא בן דודי, כבר הייתי שלוש פעמים בארץ, נפלא, הנגב, אל תסוגו, שיתלו את עצמם כל

50 קישון (לעיל הערה 24), עמ' 181.

51 קישון, בעד (לעיל הערה 6), עמ' 76.

52 שם, עמ' 77.

האנטישמים, אנחנו תורמים כל שנה, את זר הפרחים הזה שולח הרב שלנו, אני מציע להתלבש, יורים בסואץ, מה? ⁵³, גורר הולצר את המחבר לבית הכנסת, למרות סירובו. שם הוא מכסה את המחבר בטלית ומתרוצץ בין השורות תוך דקלום תהילים.

הסתכלתי בהולצר עם האף שאיננו כבר במודה, כשהוא מוסיף להתגלגל בין הרב לבין ראשי הקהילה בלי הרף. היו לו רגליים עקומות וקצרות, כמו שציירו אותם הגויים הטובים בזמנים הטובים, והכובע על ראש מט אחורה כאילו בחנות הבגדים. עתים הוא שאג 'ישר-כוח!' בקול אדיר, קפץ אלי וקרא במקומי מספר התפילות תוך מבט של הצטדקות למעלה, אחר כך הסתודד עם השכנים בעניינים מסחריים טהורים. יהודון קטן לכל דבר, לא משהו מיוחד, הולצר. ⁵⁴

המחבר מגיע למסקנה שהוא 'אוהב את הולצר הקטן וזהו זה'. הוא אוהב אותו –

מפני שהוא אוהב אותי, מפני שהוא אוהב את ישראל. מפני שעניי הולצר מתנוצצות בדמעות-גיל כשאצבעותיו נוגעות בשליחה המדומה של המדינה היהודית. מפני שהוא אכול מוסר כליות 24 שעות ביממה על שאינו עולה לארץ, והוא שוכר לבניו מורה עברית מפתח-תקוה והבנים אינם לומדים מפיו דבר. מפני שההולצרים האלה סוחבים כספים כבדים מן הגויים בכל הדרכים הבלתי-אפשריות ומוסרים את השלל לקרן הקיימת לישראל בטבעיות של שותף סמוי. מפני שהם אוכלים אבוקדו אפילו אינם סובלים אותו. מפני שהם יודעים לרשום את שמם בעברית באושר לא יתואר ובאותיות הללו של כיתה אל"ף. מפני שלא נוכל לעשות שטות גדולה כזאת בזירה העולמית, שהולצר לא יסגור עלינו בחירוף נפש. מפני שבביתו תלויה התמונה של משה דיין, הגברת רחל בן-צבי וירושלים. מפני שבפרוץ מלחמת ששת הימים החליטה הקהילה הזאת החלטה אחת: מהיום כל רכוש הקהילה שייך למדינת ישראל. מפני שהם כה תמימים, טפשים, דתיים, ציוניים... ⁵⁵

שם 53

שם, עמ' 79. 54

שם, עמ' 79–80. 55

הולצר בעצם מציב את הסטנדרט המובלע של כל בעל ברית פוטנציאלי של ישראל: תמיכה ללא תנאי בכל מצב ובכל זמן, הודהות ללא חציצה עם העמדה הישראלית, ויתור על עמדה ביקורתית עצמאית, למעשה ביטול העצמי והכנעתו לאינטרס הבלתי מוגבל של הישות הלאומית. הלאומן אינו מבקש מבעלי בריתו להציב מראה ריאליסטית בפניו; אדרבה, אם יעשו זאת יהפכו מייד לגורמים עוינים ושנואים. ההיאחזות בהולצר חושפת את הפן האינפנטילי באישיות הלאומנית, חושפת אותה כאישיות שלא עברה מעקרון העונג לעקרון המציאות, וששואפת לעולם פנטסטי-ילדותי של היצמדות לשד שופע שאינו יבש לעולם, שזרם שפיעתו החמים והמתוק אינו מותנה בדבר.⁵⁶

'גוש אמונים'

כמו אצל הולצר, הערך הגדול של 'גוש אמונים' טמון בפטריוטיות לא ביקורתית. האות הראשון מגיע מחו"ל. הנוסע הישראלי מגלה שאם הילדים ציונים הרי מדובר במשפחה דתית – 'אלה לומדים עברית מתוך פרינציפ, אלה שולחים את בניהם לירושלים מתוך דחף בן אלפי שנים, הן בימי הזוהר והן בימי השפל של המדינה. מתקבל הרושם המביך, כאילו האנכרוניזם של הכשרות ושמירת השבת הבלתי-תכליתית הן הן הערובה לאהבת ציון אמיתית, שאינה תלויה בנצחונות'.⁵⁷ 'הסאטיריקן [החילוני] מתחיל להתבלבל' מול אהבת ציון של הציבור הדתי שאינה תלויה בדבר:

בחברה המאבדת את פרצופה נשארו הפנים הצעירים מתחת לכיפה הקטנה ללא שינוי, פנים טובים ונקיים. מתחת לכיפה הסרוגה עוד יש מקום לנימוסים, עוד יש רצינות, עוד יש אהבת מולדת [...] מעולם לא שמענו מהם הערה חסרת-טעם⁵⁸ לגבי המדינה. נראה שמוגבלים הם בתפיסתם החיובית צרת-האופק, חסרים הם לחלוטין את שאר-

56 לוי קובע שמנקודת מבט קוסמופוליטית הלאומנות נתפסת כהפרעה אינפנטילית. בהקשר זה הוא מצטט את האמירה המיוחסת לאלברט איינשטיין, שכינה את הלאומנות 'אבעבועות הרוח של הגזע האנושי'. בהמשך הוא מייחס את הלאומנות לחוסר הבשלות הרוחנית של האנושות. ראו: A. Levine, 'Just Nationalism: The Future of an Illusion', קוטר, נילסן וסימור (לעיל הערה 4), עמ' 349, 357.

57 'הכיפה הסרוגה', קישון (לעיל הערה 24), עמ' 175.

58 כלומר ביקורתית.

הרוח הנהדר המניב את הבדיחות מסוג כיבוי האורות בלוד. אין הם משתעשעים ברעיון הירידה מן הארץ, אין להם זכרון קצר ושערות ארוכות [...] אנחנו רואים נוער שלגביו ארץ ישראל עדיין רשומה על שם עם ישראל, נוער שאינו מגחך להצהרות טרומפלדור,⁵⁹ ואינו בוכה עם הנביאים החדשים.⁶⁰

המחבר 'מודה ברצון, שהדעות המיושנות בעיניו הניבו ישראלים יותר טובים, שנוקשותם הנלעגת של ההורים הדתיים עשתה נוער יותר טוב, שהמטבח הכשר הוכח להיות מוסד רוחני איתן יותר ממבצרי השכל והקדמה'.⁶¹ המחבר מוכן אם כן לוותר על כל הנאורות והקדמה לטובת פטריוטיות עיוורת ומבוזרת, שאינה נתונה לפקפוק וערעור.

ברשימה 'פרס ישראל לגוש אמונים' שואל קישון, רטורית: 'האם אפשר לשנוא היום צעירים העוזבים את המיטה החמה בבית מרצונם, המוותרים על הנוחות של הכרך והולכים לשבת במדבר מוקפים אויבים חסרי-רחם, למען מטרה עקרונית מופשטת שיסודה באהבת העם ובאהבת ישראל ותו לא? האם האדם השפוי, אפילו בעל דעות מנוגדות, יכול לשנוא אותם?'.⁶²

'בעידן של שקיעת המידות הטובות', קובע קישון, 'של מיסחור ויאוש ממלכתי, בזמנים של הבוז העצמי המגיע למימדים של מגיפה לאומית, מייצגים צעירים אלו עם הכיפות הסרוגות את שארית הפליטה של הציונות'.⁶³

והוא מסכם:

שונאי גוש אמונים קוראים לצעירים הללו פאשיסטים. אלה שפניהם מועדים למשטר אשר רק גדרות תייל וכלבי הדמים מונעים מקורבנותיו להמלט על נפשם, הם, דווקא הם מכנים את הצעירים הללו האוהבים את עמם יותר מאשר את עצמם, את האי הזעיר הזה של הקרבה עצמית בתוך הים הגואה של האנוכיות, בשם פאשיסטים.

59 כלומר שמוכן למות על מזבח הארץ ללא שאלות וללא תהיות.

60 קישון (לעיל הערה 24), עמ' 175–176.

61 כלומר מבצרי השמאל. שם, עמ' 177.

62 כלומר מי ששונא אותם אינו שפוי. שם, עמ' 231–232.

63 שם, עמ' 232.

[...] מלגלגים עליהם, על שיריהם התמימים, על ריקודיהם הטפשיים על דבקותם בתורה, בנוף ובאבני ארץ ישראל, תוך צחוק אדיר של עליונות בכל כלי התקשורת. מציגים אותם כמיטרד ציבורי, כאחוזי אקסטזה משיחית, בשינאה עצמית מבעבעת, ובשעה שהללו מתהלכים בלב הולם בקרב השבאב הערבי המוסת, הם עושים עליהם שידורים שופעי שנינות ועוז באולפני הטלוויזיה [...]

אם כיבודי ישראל יחולקו אי פעם בידי שופטים, ולא ישמשו עוד גביע נודד של קבוצה שמאלנית קטנה ומאורגנת היטב המעבירה אותו מיד ליד בינה לבין עצמה, הרי חזקה על פרס ישראל שיוענק לנערים התמהוניים המחזירים לעם המעונה הזה את האידיאלים האבודים שלו ולא לצעירים הכשרוניים המלגלגים עליהם. פרס ישראל לאהבת המולדת⁶⁴ מגיע לילדי גוש אמונים, איש אינו יכול לקחת זאת מהם, לא בשינאה ולא בגידופים.⁶⁵

הצדק

ברשימה האירונית 'אנחנו לא לבדנו' קובע קישון:

לכל ארץ וארץ – בעל ברית משלה. זה הכרח המציאות כמו הנשואים. הנה, למשל, סעודיה היא בעלת-בריתה של ארה"ב, רוסיה צועדת עם מצרים, והצדק אתנו [...] וזו הרגשה טובה. אנחנו לא לבדנו עוד. אם יקרה משהו, חס ושלום, תמיד נוכל לסמוך על הצדק [...] לצדק יש צי מלחמתי גדול וצבאו מאומן היטב ומצוייד בנשק חדיש. אם יתקיפו אותנו, אנו נצעק: 'הצדק! הצדק!' ואז יבוא הצדק לעזרתנו עם מפציצי-סילון וטילים מודרכים.⁶⁶

הלאומן לעולם משוכנע שהצדק איתו, שכן למעשה הוא מזהה את הצדק עם האינטרס הלאומני. הצדק אם כן הוא בעל ברית, אבל כזה שמתייחסים אליו בבוז מסוים. ברשימה 'כשלונו של צודק' קובע קישון כי 'אנחנו מתהלכים

64 קישון ממציא פה קטגוריה, דיסציפלינה חדשה.

65 קישון (לעיל הערה 24), עמ' 233.

66 קישון, בעד (לעיל הערה 6), עמ' 15.

בראש זקוף בקרב העמים, כי אנחנו יודעים שהצדק איתנו. אמת ויציב, בלי ספק'. אבל

שמה הגיע הזמן לשים את הצדק במקרה? או במוזיאון? ייתכן שהמחנכים שלנו בבת־הספר אשמים באי־ההבנה הזאת לגבי הנושא. הם פייטמו אותנו בתיאוריה המוטעית, שהצדק מנצח, שלשקר אין רגליים, ושהטוב יבוא על שכרו והרע ייענש. אין זכר להנחות האלה בספרי ההיסטוריה. אין להן זכר בתנ"ך. בית העלמין הגדול מלא וגדוש קברות של עמים אשר צדקו, תהא נשמתם צרורה בצרור המוסר הבינלאומי. הצדק דהיום מצא מחסה אצל הסופר סולז'ניצין, ואילו אומות העולם הגיעו מזמן לא־יתלות מוחלטת במוסד מיושן זה. רק אנחנו דבקים בו כמו תינוקות של בית רבן.⁶⁷

ההון הסמלי של הצדק חשוב ללאומן, והוא לעולם לא יוותר עליו. הלאומן צריך את הצדק לצידו, שכן ללא צדק כל אחד יכול לפעול במסגרת ההיגיון הלאומני שלו באותה מידה של לגיטימיות. אבל הצדק לבד אינו מספיק, צריך משהו נוסף – ומכאן מתפתח הרומן הלוהט של קישון עם הפצצה.

הפצצה

עם כל הכבוד להולצר ה'יהודון' המתרוצץ על רגליו העקומות, לפנייהם הטובים והטהורים של צעירי 'גוש אמונים' ולצדק חסר הגייסות, בעל הברית החשוב ביותר של מדינת ישראל הוא הפצצה הגרעינית.

בנושא הפצצה האטומית, כמו בנושאים אחרים, הסטירה של קישון, במיוחד בשלביה המוקדמים, מציעה אפשרות של הארה הומוריסטית של הנושא מנקודת מבט אוניוורסליסטית, ללא חלוקה מניכאית של העולם ליסוד טהור וצדק וליסוד אפל, מרושע ושטני. כך ברשימה 'ועדת־המשנה לפירוק הנשק', סדרת דיאלוגים דרמטיים בין ברית המועצות לארצות הברית המציגה את חוסר האמון הקומי בין שני הצדדים באור סימטרי מאוזן לחלוטין.⁶⁸ כך גם ברשימה הקצרה והקטלנית – תרתי משמע – 'ברוגזברוגז', שהיא מעין גרסה

67 קישון (לעיל הערה 15), עמ' 177–178.

68 קישון, לא נורא (לעיל הערה 6), עמ' 205.

עברית תמציתית של ספר הילדים הסטירי הקלסי של דוקטור סוס 'המלחמה האיזמה על החמאה':⁶⁹

למען השינוי, הלילה היינו בחלומנו דווקא תושבי מאדים, יצור עליון בעל אינטליגנציה העולה בהרבה על המקובלת בקרב יושבי עולמנו הקטן. ישבנו ליד טלסקופ-ענק והסתכלנו בעניין רב במה שמתרחש על פני כדור הארץ. היה מעניין מאוד. ראינו ארבעה ילדים קטנים⁷⁰ חמודים ועוקצניים מגלגלים ביניהם את הכדור שלהם, וצועקים כל הזמן:

אתה פויה – צעק אחד.

פויה אתה – צעק השני.

תתבייש – צעק השלישי.

תתבייש אתה – צעק הרביעי.

אז בוא נשחק בכדור – כך האחד

לא רוצה – כך השני.⁷¹

לאחר שהשלישי קורא מנייר הצהרה מנוסחת בלשון דיפלומטית ברוקית (‘Now [...] I am compelled to give appropriate qualification) to these acts and show up their treacherous nature which is incompatible with the elementary requirements of the maintenance of normal relations being in gross contradictions with the task of lessening tension and creating the necessary conditions for fruitful negotiations’), הילד הרביעי צועק:

שטויות [...] סוס.

אתן לך בוכס.

אז אני אתן לך שְמִיר...⁷²

אחר כך שמעתי 'פוק!', ענן של עשן עלה, והכדור הקטן נעלם מן היקום בלי עקבות. חבל, היה כל-כך מצחיק. שובבים.⁷²

69 דוקטור סוס, המלחמה האיזמה על החמאה, תרגמה ל' נאור, ירושלים 1986. הספר יצא לאור במקור באנגלית בשנת 1984.

70 רמז לארבע המעצמות הגרעיניות שהיו באותה עת בעולם.

71 א' קישון, באחד האמשים: הומורסקות, תל אביב תשכ"ג, עמ' 130.

72 שם. וראו גם: 'אטום לכל', שם, עמ' 128.

ברשימה המוקדמת 'כיצד רכשנו את אהדת העולם' פיצוץ מקרי אדיר של מחסן תחמושת גדול בנגב, המחולל רעידת אדמה חזקה, ונאום (שקרי!) של שגריר ישראל באו"ם מחדירים לתודעת העולם את התפיסה – המוטעית – שברשות ישראל נשק גרעיני חדיש והרסני במיוחד. תפיסה זו משנה את כל מערכת היחסים בין ישראל לעולם ומביאה למעשה את אחרית הימים. ברית המועצות, שריכוזה כוחות צבא חזקים לאורך הגבול הפרסי, מפסיקה לאלתר את תכונותיה הצבאיות. נשיא ארצות הברית מברך 'במברק ארוך את ממשלת ישראל הידידותית' על הישגיה היוצאים מגדר הרגיל בשטח המחקר המדעי', וממליץ על 'שיתוף פעולה הדוק בין שתי המעצמות הידידותיות בנוגע לפיתוח הישגיהן במחקר האטומי'. הודו מצהירה שתקשור יחסים דיפלומטיים עם ישראל. בעיתון הסובייטי 'איזווסטיה' מופיעות התקפות בלתי מרוסנות 'נגד מדיניותן התוקפנית של ארצות ערב' (המאמר הראשי מופיע תחת הכותרת 'ישראל המתקדמת מוחצת את טבעת-החנק של הפיאודאליזם הערבי'). משלוחי נפט סובייטיים מגיעים לחיפה. המזכיר הכללי של האו"ם דאג המרשלד מגיש למליאת עצרת האו"ם דו"ח חיובי ביותר על ישראל. נאומו של הנציג היוגוסלאוי בישיבת העצרת מצטיין בחריפות יתרה: 'תמיד מחינו על כל צורה של "נסיגת-אונס"⁷³ [...] ישראל הוכיחה שגם למדינות קטנות זכות מוסרית בלתי-מעוררת להפגנת צדקתן ההיסטורית'. בעוד הנציג הסורי מסולק מאולם הישיבות ונציג עיראק מצייץ בנאום ברדיו 'שארצו מעולם לא ניהלה מלחמה בישראל וגם צינורות הנפט לחיפה מוכנים לשימוש', מקציב נשיא ארצות הברית דווייט אייזנהאואר 'בחשאי לא פחות מ-950 מיליון דולר סיוע כלכלי לישראל, בנימוק ש"המדינה היהודית היא מעוז הדמוקרטיה, החירות והקידמה במזרח הקרוב"'. עצם המחשבה אם כן שבידי ישראל פצצה גרעינית רבת עוצמה יוצרת מציאות שהיא בבחינת החלום הרטוב של הלאומן הישראלי, מציאות משיחית הזויה שבה העולם אומר 'אמן' אחר כל צעד של תוקפנות ישראלית – למעשה כורע לרגליה – ומבצע סואץ נתפס כ'אחת הפעולות המזהירות ביותר בתולדות האנושות [!], שבזכותה יכולה ישראל לתפוס היום את עמדתה המוסרית החשובה במשפחת עמי המערב החופשיים'.⁷⁴

73 הרשימה נכתבה על רקע דרישת האולטימטום מצד המעצמות לנסיגה מוחלטת של ישראל מכל השטחים שכבשה במלחמת סיני, דרישה שישראל מילאה בסופו של דבר.

74 א' קישון, הכל תלוי, תל אביב תשכ"א, עמ' 52–55.

ברשימה 'אנחנו חיים זה 26 שנה בצל המלחמה הגרעינית' מוצגת תוכנית האב הערבית לחיסול מדינת ישראל: 'קודם כל יש להזיז את ישראל מגבולותיה הטובים בעזרת השימוש הנבון והתכליתי במונח ההלכתי "שלוש צודק ובר-קיימא", אחר כך יש לדחוף את היהודים למיטת סדום של החלוקה משנת 1947 למען פתרון משבר הפלשתינאים הלגיטימיים, ולבסוף, אחרון-אחרון, הפתרון הסופי של השאלה היהודית, כפי שמלמדים אותו בבת-הספר של דמשק', כלומר שימוש בכספי הנפט האדירים לא לקניית נשק אלא לקניית 'בתי-חרושת שלמים לכלי זין', הקמת 'צבא לפי התקן של ג'ינגיס חאן', הצבת 'הארמאדה האימתנית הזאת מסביב לישראל החנוקה, הטרודה והמרוששת' והמתנה שקטה 'לאור הירוק של ההיסטוריה'.⁷⁵ זוהי, אמר קישון, 'תוכנית יפה, שקולה, מחושבת לטווח ארוך. כדאיותה מוטלת בספק רק במקרה אחד: אם בידי ישראל נמצאת הרתעה גרעינית, המנטרלת מטבע הדברים כל יתרון כמותי בינינו'. ההרתעה הגרעינית היא אם כך

הקץ לכל התקוות של עמי-ערב, הסוף לכל החלומות היפים, לכל הרוחות והשדים [...] אין דבר המקרב את ההשלמה הערבית עם קיומנו, מאשר ההכרה הכאובה, שבשום פנים ואופן אין להתנכר עוד לקיום הזה, אלא במחיר של התאבדות. כל התוכניות הערמומיות-השקופות של שיטת הסאלאמי, כל חלומות הפז על הארמאדה של טילים ופלדה, עולים על שרטון ההרתעה הגרעינית. אפילו יהיו בעוד 30 שנה מאתים מיליון ערבים, אין זה משנה עוד דבר. חבל על המאמץ, את ישראל אי-אפשר למחוק מעל הבמה בלי למחוק את המפה כולה...⁷⁶

הפצצה מוצגת כפתרון גם לבעיה קשה אחרת התקועה כקוץ עקשני בבשרה של מדינת ישראל – התלות בארצות הברית. הנרי קיסינג'ר 'קשר את גורל ישראל בגורל המעצמה המערבית האדירה ביותר', אבל למען המטרה הזאת שבר 'את רוח העם בכפותו עליו [...] שביתת-נשק פתאומית מספר ימים לפני השמדת הצבא התוקפן', והוא מדריך את הערבים כיצד להילחם בנו. עומס בלתי אנושי, משווע, 'רובץ על שכמם של שניים וחצי מיליון יהודים

75 קישון (לעיל הערה 15), עמ' 228.

76 שם, עמ' 229–230.

הנאלצים להתמודד עם הפוטנציאל הטכנולוגי של המחצית התוקפנית של האנושות. כסף, נשק, דלק, יבואו מעתה מעבר לים. עיסקה הגונה בהחלט. נסיגה, שירותים, צייתנות, תמורת חסות'.⁷⁷ על פי קישון הפצצה היא החלופה היחידה המאפשרת השתחררות גואלת מתלות מוחלטת ומסרסת זאת, שהוא מקבל לעת לעת עתה בחריקת שיניים. לסיכום קובע קישון:

אין דחף יותר חזק לשלום כאן מן הספק המנקר בלב שכנינו לגבי מידת הכוננות שלנו. נתכונן איפוא בלי תסביכים מיותרים: לא אנחנו המצאנו את הכוח האטומי, אף אם דומה שבשבילנו גילו אותו. בשביל עם קטן ומעונה, שדם ילדיו הפקר, בשביל האומה היחידה בעולם שאיום ההשמדה מרחף עליה כדבר מובן מאליו, שעתידו נמכר בחביות נפט, בשביל הארץ היפה, המעניינת, הפורחת הזאת, הבית השלישי והאחרון שיש לנו.

כל אדם שנפשו יגעה מן השרשרת האינסופית הזו של מלחמות, כל אדם הרוצה לחסוך מבניו את תלאות הדור הזה, כל אחד המתפלל לשלום ממשי ואינו חפץ לקשור אותו לבחירת הנשיא, חייב לשאוף בכל לבו שכל משאבינו המדעיים, כל יכולתו של הגניוס היהודי יירתמו לפיתוח הגרעיני. כי אין בעל ברית טוב יותר לישראל מן הכוח הזה הנורא, העשוי, למרות הכל, לענות על בעיותינו הבעורות ביותר, החל בחוסר אנרגיה וכלה בעודף האיומים לבטחוננו.⁷⁸ אף אחד אינו מבין זאת טוב יותר משכנינו.

על כן, אם מאמרו הראשי של עורך 'אל אהראם' שוב יזעיף פנים ויאיים עלינו, בצל הכור האמריקני, שהמלחמה הבאה תהיה גרעינית נגיד לאדון הזה:

– אתה אמרת!

ונסתכל ישר לתוך עיניו. הוא ימצמץ ראשון.⁷⁹

נראה שעם הפצצה מגיעה גם אופטימיות בלתי זהירה, שלא ברור על מה היא

77 שם, עמ' 231–232.

78 הפצצה מוצגת כסוג של פנציאה, תרופת כול, פתרון קסם לכל הבעיות.

79 קישון (לעיל הערה 15), עמ' 232.

מבוססת. ברשימה 'שיעבוד ושמו מירויץ-זיון' מוצג תסריט דומה של כיליון המדינה הישראלית. מרוץ הזיון המרתוני שבו אנו נמצאים, טוען קישון, משרת את האינטרסים של כל הצדדים בסכסוך למעט מדינת ישראל:

לגבי הערבים זהו אמצעי לגמרי-לא-סודי להריסת המדינה היהודית. שכן ברור לכל משקיף שעינים בראשו, כי בריצת-אמוק זו לצבירת כלי-זיין יתמוטט במקדם או במאוחר הצד הקטן והדל יותר לאיך-שיעור. לא בשדה הקרב תתפורר ישראל, אלא בתחום המשקי והסוציאלי-החברתי, היא תכרע תחת הנטל הכבד מנשוא של רכישות-נשק איך-סופיות וקליטתו המואצת.

מירויץ הזיון הזה אף הופך אותנו לגרורה חסרת-תקוה, שקיומה תלוי עד קץ כל הימים בחסד אספקת הנשק האמריקני [...]

אפילו נגיע לשלום קבע או להפסקת-ארעית, זה לא ישנה לגבי המרוץ המנציח ללא-תקנה את מצוקתנו הכלכלית, את תיסכולנו האנושי ואת ניווננו החברתי – ואת תלותנו הטוטאלית בארה"ב.

ותלות טוטאלית זו פירושה נסיגה טוטאלית לגבולות 1967 והקמת מדינה פלשתינית בגרוננו [...]

האלטרנטיבה האחת והיחידה לכליון האיטי של מרוץ-הזיון הכפוי מלמעלה, הוא פיתוח הנשק הגרעיני המרתיע.

זו האפשרות האחת והיחידה לומר לאויבינו המרובים ולידידינו האחד: די, לא משחקים יותר. איננו מוכנים לרוץ לאיך-קץ מסביב במעגל-הקסמים שסללתם בשבילנו.⁸⁰

קישון ממליץ לנו להיות קצת מטורפים, קצת משוגעים, קצת אלימים, בעלי פתיל קצר וטיל גדול; לשחק פוקר לא בקלפים אלא בפצצות גרעיניות. מה שהוא משרטט כאן לא כל כך שונה מהתסריט של 'ד"ר סטריינג'ל'אב':⁸¹

במוקדם או במאוחר בשנה הבאה או בעוד חמש שנים, ניאלץ להצהיר זאת בקול רם. פעם נצטרך לקבוע באופן מוחלט: אם צבא ערבי סדיר

80 קישון (לעיל הערה 24), עמ' 196–197.

81 S. Kubrick (director), *Dr. Strangelove or: How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb*, 1964

עובר את הקו הירוק הזה, אנחנו שומרים על זכותנו להשתמש בנשק אטומי, ואם אותו צבא סדיר עובר גם את הקו האדום,⁸² הרי אנחנו נשגר את הפצצה באופן אוטומטי אפילו תיהרס גם ארצנו בתגמול גרעיני. אינכם מאמינים? נסו אותנו!⁸³

סיכום

כשהוא בונה, מעמיק, מעשיר, משכלל ומבצר את תמונת העולם הלאומנית הבינארית שלו, מעניק לה משמעות מהותנית, מטפיזית ונצחית, וצובע אותה בצבעים הפנטסמגוריים של המיתוס, סיפורי המעשיות האפלים ומרתפי עיניים המוארים באש בלהות, כשהוא מטפח ביד אחת את הטוהר של היסוד הלאומי הוך, וביד השנייה משרטט חזיונות קודרים של מוות והרס, הוצאות להורג המוניות ומלחמת שמד בכוחות האופל הסוגרים על הגדרות,⁸⁴ כשהוא נע בין פיזור עצמי גרנדומני ובין רחמים וחמלה עצמית הנובעים מהויהי הבלתי פוסק כקורבן הנצחי והבודד, כשהוא מנהל רומן סוער, מסוכן ורוטט מריגוש עם הפצצה האטומית ומנופף בה כבשוט אפוקליפטי עצום – נכנס קישון לתחום הצירוף הטעון של קיטש ומוות, צירוף המציין, על פי שאל פרידלנדר, את הנוסח החדש של השתקפות הפשיון ובעצם נוגע בהיבטים מהותיים של הפשיון עצמו.⁸⁵

כך למשל כותב קישון על המלחמה:

- 82 קישון לא מבהיר מהו הקו האדום בעיניו.
- 83 קישון (לעיל הערה 24), עמ' 197. גם ברשימה 'כמה מילים על המלחמה' ניבא קישון כי נצטרך אולי עוד מלחמה אחת לפני שיגיע המצב אליו הוא עורג, מצב שבו הכול יקפא במאזן אימה גרעיני, לא תהיה כל תזווה מהשטחים שכבשנו, ולא נצטרך לסגת לעולם. ראו: שם, עמ' 227. ברשימה אחרת, מפוכחת וריאליסטית יותר, התזה הזאת נסתרת: 'המערב מקוה שהתכוננות גרעינית שלו תרתיע את האויב, ואילו המזרח יודע, שברגע שבידי שני הצדדים נמצא הנשק האמתני, הרי אין נשק כזה בידי אף אחד, ושוב כלי הזיין הקונבנציונאליים יקבעו את הצדק בעולם' ('הדו־קרב האבוד', שם, עמ' 243).
- 84 חזיונות המוות וההרס הם דו־צדדיים: מצד אחד הם איום בלתי פוסק על היסוד הטהור – מדינת ישראל או לעיתים העולם החופשי כולו – ומצד אחר הם מתנופפים כחרב דמוקלס מעל ראש האויב ומאיימים בהכחדתו או בהכחדה הדדית.
- 85 ש' פרידלנדר, קיטש ומוות: על השתקפות הנאציזם, תרגמה ג' נבות, ירושלים 1985.

האנושות התרבותית מגיעה לשיא של התחסדות ביחסה אל מושגי המלחמה.

המוסד האלים הזה, העתיק ביותר בתולדות העמים, שבו קשורה כל תמורה בהיסטוריה, ושלפי חוקיו מתנהל עולם ומלואו גם בתקופות שלום, אותו מוסד מכריע מקדמת דנא בענייני ריבונות ומוסר, חופש ושיעבוד, דת ואוצרות-טבע, אותו מוסד קדמוני מפלג את החברה בפשטות נפלאה לשתי קבוצות מדומות: לאנשים טובים שהם נגד מלחמות, ולאנשים רעים שהם בעד מלחמות. לפעמים קוראים להם גם פאציפיסטים ומיליטאריסטים, יונים ונצים, לפי המודה ולפי הכיוון. אין דמגוגיה מזיקה יותר מאשר להציג את הסגולה הנעלה של נכונות ללחום כתאוה להרס ולהרג. אין דבר קל ושטחי יותר מאשר לתאר בפרוזה ובחרוזים את הצד האפל והבלתי-אנושי של המלחמות המשאירות אחריהן אך פגרים וקורות שרופות, כאילו אין מסתתרת מאחורי המושג המפלצתי הזה גם שאיפתה של אומה לחרות ולקיום של כבוד, כאילו אין פירושו גם אהבת מולדת, התייצבות האב המגן על בני משפחתו בשערי ביתו.⁸⁶

המלחמה מוצגת למעשה כסם חיים לאומות:

עמי ערב השתחררו מכבליהם הקולוניאליים ברוח המלחמתית שלהם נגד הציונות, בעוד עם ישראל קם לתחייה והתלכד בהתגוננותו הלוחמת בהם. תורכיה המנוונת זכתה להתאוששות מפתיעה נגד עינינו עקב מסע חילותיה לקפריסין, ואילו יוון, שניצלה, לכאורה, מזוועות המלחמה, שוקעת בדיכאון לאומי. כל עוד בני-אדם חיים על פני כדור-הארץ ולא יצורים סינטטיים, צומחים ומתעצמים עמים ומדינות על פי כושר עמידתם בשדה הקרב בכוח ובפועל, ונושרים ומתפוררים במפלותיהם [...] אין כוח מלכד, מרומם ומטהר-מידות, כנכונותה של אומה להגן על עצמה בנשק. זו האמת. צריך סוף סוף לעשות שלום עם המלחמה.⁸⁷

86 'כמה מלים על המלחמה', קישון (לעיל הערה 24), עמ' 227.

87 שם.

והשוו:

ראשית, בנוגע להתפתחות העתידית של המין האנושי, ובאופן בלתי תלוי בשיקולים פוליטיים עכשוויים: הפשיזם, באופן כללי, אינו מאמין באפשרות או בתועלת של שלום נצחי. לפיכך הוא שולל את הפציפיזם שאינו אלא כסות גרידא לוותר פחדני ושפל ברך בניגוד להקרבה העצמית. המלחמה לבדה מעלה את כל האנרגיות האנושיות למתח המקסימלי שלהן וטובעת חותם של אצילות באותם עמים שיש בהם האומץ להתייצב מולה. כל המבחנים האחרים אינם אלא תחליפים שלעולם אינם מציבים את האדם פנים אל פנים מול עצמו נוכח הבחירה בין חיים ומוות.⁸⁸

ייתכן שניתן להרחיב פה את הבחנתו של ברלין שהוזכרה בראש המאמר: כפי שהלאומנות נתפסת כלאומיות שחל בה תהליך דלקתי של פתולוגיזציה, כביכול הותקפה בידי וירוס אלים, כך אפשר לתפוס את הפשיזם כהחרפה וכהעצמה של תהליך הפתולוגיזציה, הוללל בישות הלאומית בכל פה.⁸⁹ בכל מקרה הסטירות הלאומניות של קישון, מפגן השנאה המרהיב והמגוון הזה,⁹⁰ על המערך הקוגניטיבי המורכב למדי האופף אותו ותומך בו, הן מסמך

88 B. Mussolini, *Fascism: Doctrine and Institutions*, New York 1968, pp. 18-19 (תרגום שלי, ג. נ.).

89 קוהן השתמש במונחים אלה ממש: 'בעוד שהקומוניזם, התנועה הטוטליטרית הראשונה והקיצונית ביותר, לא היה, באידיאולוגיה המקורית שלו, קשור בלאומיות, הפשיזם – תנועת ההמונים האוטוריטרית הגדולה האחרת שקמה גם היא מתוך התנגדות לתרבות המעמד הבינוני – היה מתחילתו דלקת של הלאומיות' (H. Kohn, *Nationalism: Its Meaning and History*, New York 1965, pp. 78-79). גוויברנאו קבעה גם היא כי 'זן מסוים של לאומיות עומד בשרש השיח הפשיסטי' (M. Guibernau, *Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century*, Cambridge 1996, p. 91). ברלין עצמו היה ער לאפשרות זו וכתב כי 'הפאשיזם הוא אמנם הביטוי הקיצוני ביותר של התפישה הזו [כלומר הנחיתות הטבעית של האחר], אבל גם הלאומנות לסוגיה נגועה בה במידה זו או אחרת' (ברלין, האנושות [לעיל הערה 1], עמ' 167). סמית הבחין בין הלאומיות ובין מה שכינה 'שארית האידיאולוגיים הקרובים ביותר': האימפריאליזם, הפשיזם, הגזענות והנאציזם. ראו: סמית (לעיל הערה 29), עמ' 259–264. וראו בעקבותיו:

90 Y. Tamir, *Liberal Nationalism*, Princeton, NJ 1993, pp. 93-94 השנאה היא תוצאה של תפיסת העולם הבינארית אבל היא גם מחזקת ומתחזקת תפיסה

מרתק החושף בצורה אפקטיבית את מבנה הנפש הלאומנית. אם אומנם הלאומיות הישראלית מידרדרת במהירות במדרון הלאומנות, הרי שגם בתחום זה, כמו בתחום החברתי-כלכלי – שבו ניסח ברהיטות, בחדות ובכישרון אתוס קפיטליסטי ניאוליברלי בלב חברה סוציאל-דמוקרטית – הקדים קישון את זמנו.

ד"ר גדעון נבו, המחלקה לספרות עברית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, שד' בן גוריון 1, ת.ד. 653. באר שבע 8410501
nevog1@gmail.com

זאת, משקיעה אותה בבטון מזוין של משטמה. אש השנאה – הדלק הסילוני במנועי הלאומנות – מזקקת ומלבנת עד דק את הטוהר הלאומי, ובו בזמן מאכלת ומבערת את חוטי הקשר בין הלאום ובין האנושות. בהיעדר החושים הקושרים הלאום מוטס אל הספירות המלאכיות העל-אנושיות, ואילו האחרים מוטלים אל התהום, אל המדורים התחתונים ביותר, מאבדים בנפילה הזאת צלם אנוש והופכים לדמונים אפלים, מעוותי פרצוף, מעוררי גועל, שאפשר לתלות עליהם ולרכז בהם את כל הרוע והטומאה הקיימים בעולם. כך נוצר מעגל קוגניטיבי-רגשי המזוין ומחזק את עצמו בלולאה הולכת ומתעצמת של דמוניזציה ושנאה, שנאה ודמוניזציה. ראו גם מאמרה של א' אלון, 'לא בדיוק כישלון חינוכי', שבו הצדיקה ביטויים מוזעזעים של ילדי מתנחלים במכתביהם לחיילים – 'אני מתפלל בשבילך שתחזור הביתה בשלום, ובשבילי תהרוג לפחות עשרה'; 'שים פס על החוקים ותרס אותם' – כתגובה של 'שנאה בריאה' (אתר ynet, 8 במאי 2002, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-1879848,00.html>).

